

dr.sc. Božo Skoko

Što Hrvati, Bošnjaci i Srbi misle jedni o drugima, a što o Bosni i Hercegovini?

**FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG**

Što Hrvati, Bošnjaci i Srbi misle jedni o drugima, a što o Bosni i Hercegovini?

Izdavač: Friedrich-Ebert-Stiftung

Autor: dr.sc. Božo Skoko

Za izdavača:
Dr. Paul Pasch

Lektura:
Amra Mekić

Korice:
Aleksandar Aničić

Štampa:
Amosgraf d.o.o. Sarajevo

Tiraž:
300 primjeraka

Sva prava pridržana od strane: Friedrich-Ebert-Stiftung BiH

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

323.1/.2(497.6)(047)

SKOKO, Božo

Što Hrvati, Bošnjaci i Srbi misle jedni o drugima, a što o Bosni i Hercegovini / Božo Skoko.
- Sarajevo : Friedrich Ebert Stiftung, 2011. - 79 str. : graf. prikazi ; 24 cm

Bibliografija: str. 77-78.

ISBN 978-9958-884-06-1

COBISS.BH-ID 18606598

dr. sc. Božo Skoko

Što Hrvati, Bošnjaci i Srbi misle
jedni o drugima, a što o
Bosni i Hercegovini?

Sarajevo, 2011.

Mišljenja koja su izražena u ovoj publikaciji predstavljaju isključivo mišljenja autora, i ne moraju nužno odražavati stavove Friedrich-Ebert-Stiftung.

SADRŽAJ

Predgovor.....	6
A summary of the results of survey of perceptions, stereotypes and images among the citizens Bosnia and Herzegovina	7
Sažetak rezultata istraživanja percepcije, stereotipa i imidža među građanima Bosne i Hercegovine.....	15
1. Uvod	21
2. Teorijski okvir razumijevanja predrasuda, stereotipa i imidža	23
2.1. Imidž	23
2.2. Percepcija	27
2.3. Predrasude.....	28
2.4. Stereotipi	31
3. Ranija istraživanja etničke distance i stereotipa među Bošnjacima, Hrvatima i Srbima.....	37
4. Metodologija i rezultati istraživanja.....	40
4.1. Koliko nam je važna nečija nacionalnost?	40
4.2. Mi i drugi kroz stereotipe	44
4.3. Što nas smeta kod drugih naroda a zbog čega im se divimo?	47
4.4. Što bi trebali učiniti drugi, da promijenimo stav prema njima?.....	60
4.5. Tko je odgovoran za sukobe u Bosni i Hercegovini?	63
4.6. Imidž Bosne i Hercegovine iz perspektive njezinih naroda	66
4.7. Percepcija međusobnih odnosa tri naroda u Bosni i Hercegovini.....	68
4.8. Kako poboljšati situaciju u Bosni i Hercegovini?	71
5. Zaključak	73
6. Literatura	77

PREDGOVOR

Fondacija Friedrich Ebert je, prije početka predizborne kampanje u Bosni i Hercegovini, u saradnji sa Božom Skokom, profesorom na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu i stručnjakom za nacionalni identitet i imidž, sprovela anketno istraživanje s ciljem da utvrdimo kako se pripadnici triju naroda u Bosni i Hercegovini međusobno percipiraju, šta opterećuje njihove međusobne odnose, koliko su uistinu spremni živjeti jedni s drugima te kako percipiraju zajedničku državu.

Istraživanje je pokazalo kako se Bošnjaci, Hrvati i Srbi, iako stoljećima žive u istoj državi, relativno slabo poznaju i zanimaju za druge, te kako je njihova međusobna percepcija još opterećena stereotipima iz prošlosti te ratnim događanjima. Odnosi među narodima, pokazalo je ovo istraživanje, nisu dobri i opterećeni su međusobnim nepovjerenjem.

U ovom prvom dijelu studije, koja bi trebalo da obuhvati pitanje imidža Bosne i Hercegovine i pronalaženje načina za njegovo poboljšanje, istraživali smo šta jedni drugima zamjeraju, čime su opterećeni međusobni odnosi među narodima u BiH i utvrdili da, uslovno govoreći, najbolji imidž u BiH imaju Hrvati a međusobno se najnegativnije vide Srbi i Bošnjaci.

U narednom koraku želimo otići dalje i pokušati dati smjernice za strategiju upravljanja imidžom naše zemlje. Nedvojbeno je kako imidž Bosne i Hercegovine utiče na njen položaj u međunarodnoj zajednici, nova ulaganja, turističke posjete.

Imati strategiju upravljanja imidžom znači tačno znati koje talente, kvalitete ili prednosti posjedujemo, znati ih iskoristiti i pokazati svijetu. To pretpostavlja utvrđivanje temeljnih elemenata identiteta Bosne i Hercegovine, utvrđivanje načina formiranja i kreiranja imidža Bosne i Hercegovine u međunarodnoj javnosti, istraživanje temeljnih elemenata imidža BiH u susjednim državama, prvenstveno Hrvatskoj i Srbiji.

Koliko je ovaj put uzbudljiv, pun neizvjesnosti i nimalo lak svjedoči ova studija kojom smo otvorili proces koji bi trebalo da doprinese poboljšanju odnosa među narodima u samoj BiH, te poboljšanju imidža naše zemlje u okruženju i međunarodnoj javnosti.

Tanja Topić, Fondacija Friedrich Ebert BiH

WHAT CROATS, BOSNIAKS AND SERBS THINK OF EACH OTHER AND WHAT DO THEY THINK ABOUT BOSNIA AND HERZEGOVINA?

A summary of the results of survey of perceptions, stereotypes and images among the citizens Bosnia and Herzegovina

In spite of the efforts invested by the international community to overcome divisions and differences among the three constituent peoples in Bosnia and Herzegovina, mutual tensions are still present, sincere cooperation between Bosniaks, Croats and Serbs is relatively low, and there are no common positions either about the past, or about the future of this state. At the last elections, national parties have achieved great success again, while ethnic interests came to the fore even in the rhetoric of the parties that, until recently, claimed to be multi-ethnic and to represent all the citizens of the country. Due to all these facts, one may conclude that it is exceptionally difficult to carry out the announced constitutional changes and reforms that would secure a desired “coexistence” without respecting ethnic differences, given the nature of mutual relations among the three peoples, the abundance of stereotypes, open wounds and reasons for mistrust, as well as mutual perception.

This is the reason why the Banja Luka Office of the Friedrich Ebert Foundation, in cooperation with Mr. Božo Skoko, Ph.D., Professor of the Faculty of Political Science of the University of Zagreb and an expert for ethnic identity and image, conducted a field survey on a representative sample of 1,000 citizens of BiH. The aim of this survey, conducted in May 2010, prior to the pre-election campaign, was to establish mutual perceptions of the members of the three peoples in Bosnia and Herzegovina, what burdens their mutual relations, to what extent they are truly ready to live together, and how they perceive their joint state.

The survey has demonstrated that the Bosniaks, the Croats and the Serbs, although they have been living in the same state for centuries, have a relatively poor knowledge and interest for each other, and that their mutual perception is still burdened with stereotypes from the past and the recent war. Members of the three peoples are mainly informed from “their own” media, while most of those media do not broadcast enough information about the others. Travelling, which would contribute most to breaking those stereotypes and would foster mutual understanding, are undertaken relatively rarely within BiH.

Analysing mutual stereotypes, associations and perceptions, the survey has shown that relations among these peoples are not good enough and that they are burdened with mutual mistrust. The most positive relations perceived are those between the Bosniaks and the Croats, then between the Croats and the Serbs. The worst perceived relations are those between the Bosniaks and the Serbs.

Conditionally taken, the Croats have the best image in BiH, while the most negative perception is that of the Serbs and the Bosniaks.

Analysing what individual peoples “blame” the others for, and what burdens their relations, we have come to the result that the Croats and the Bosniaks have negative opinion about the Serbs because of the war and violence, and that they perceive them as cruel and nationalistic. The Serbs and the Croats perceive the Bosniaks as hypocritical. The Serbs blame them for the war and violence, while the Croats blame them for excessive influence of religiousness on public life. Both Serbs and Croats perceive them as backward. The Serbs and the Bosniaks also have a negative opinion about the Croats because of the war and violence. Furthermore, the Serbs perceive them as arrogant, while the Bosniaks perceive them as hypocritical. Many respondents within both these peoples perceive them as insincere and cold. Therefore, it is obvious that the war is the greatest generator of mutual mistrust and poor relations among these three peoples, given that most of the aforementioned qualifications arose during the conflict or because of the conflict. It is the war and the war-related trauma that are still very much present in all aspects of

life in BiH, and they represent the most significant burden on the relations among its peoples. However, according to the survey, there is no consensus whatsoever about the causes of the war in Bosnia and Herzegovina; instead, each people has its own view of the conflict in the 1990s, and, evidently, its own truth, which is one of the key problems when it comes to the process of closing the pages of the past and turning the pages of the future.

For the Serbs, the most responsible factors are the international community (56,5% of the respondents) and all the politicians of the former Yugoslavia (52,2%). Following such a share of responsibility, 43,7% of the Serb respondents “accuse” the first Bosnian-Herzegovinian President and the Bosniak leader Alija Izetbegović, while 36,8% of them accuse the first President of Croatia, Franjo Tuđman. As many as 18,9% of the Serb respondents perceive that all the war events, suffering and genocide in BiH were the consequences of the circumstances of that era. Only 16,2 % of respondents perceive Slobodan Milošević as the one who is responsible for the war.

For the Bosniaks, there is no doubt that the individual who was the most responsible for the war in BiH was Slobodan Milošević (49,9%) and the people most responsible for it were the Serbs (43%). The third place is taken by all the politicians together (31,9%), followed by Franjo Tuđman (26,1%). Unlike the Serbs, only 14,7% of Bosniaks hold the international community responsible, and as few as 5.7 % see their leader, Alija Izetbegović, as the one who was responsible for the war.

The positions of Croat respondents are somewhere in the middle between these two extremes, i.e. Bosniak and Serb views. Most of the Bosnian-Herzegovinian Croats (57,7%) believe that all the politicians of the former Yugoslavia were responsible for the war. The next most responsible, in their view, are the Serbs (29,8%), the then circumstances (28,5%), and Slobodan Milošević (22,5%).

In order to try to identify what could be the factors for the strengthening of mutual cooperation, we have tried to identify what would make the respondents change their views about other peoples and their members. According to the results of the survey, the

Croats and the Serbs seek from the Bosniaks not to abuse the state and entity institutions (over 50% of respondents) and to be less exclusive towards the other two peoples (over 40%). It is interesting to note that there is quite a degree of consensus among Croat and Serb respondents relating these issues, which clearly indicates the need for change of behaviour of Bosniak leaders towards the other two peoples, if they want to gain their support for the strengthening of Bosnia and Herzegovina.

The Serbs (unlike the Croats) expect from the Bosniaks to show awareness of their own guilt for the war and to apologize for it (this is expected by as many as 58% of the Serbs). Only 15% of the Croats perceive that Bosniaks should apologize to the Serbs for the crimes committed during the war.

On the other hand, the survey has shown that among Bosniak and Croat respondents in the Federation of BiH there is a significant level of consensus about “the Serb” guilt for the war atrocities and suffering in BiH, and the negative image of the ruling policy in Republika Srpska. Namely, both Croats (61%) and Bosniaks (82%) expect from the Serbs to show awareness of their guilt for the war and to apologize for it and to show more responsibility towards BiH (Bosniaks 72% and Croats 49%), as well as to stop abusing the state institutions (Bosniaks 57%, Croats 45%). More Bosniaks (59%) perceive that the Serbs should be less exclusive towards the other two people than the Croats (32%). The Croats, on the other hand, do not perceive that the Serbs are exclusive within BiH, but they perceive them as those who abuse the state institutions.

Bosniaks and Serbs generally disagree regarding the expectations from the Croats, except that they should be less exclusive towards the other two peoples.

A significantly higher number of the Bosniaks (55%) than the Serbs (38%) expect from the Croats to show more responsibility towards BiH. The Serbs think that the Croats need to become aware of their guilt for the war and to apologize for it (50%), while the majority of the Bosniaks do not share this view (only 26% of respondents chose this option). The Bosniaks think that the Croats need to stop abusing

the state and entity institutions (44%), while only 21% of Serb respondents believe that the Croats really do it.

It is interesting to note that as many as 55% Bosniaks expect from the Croats (as well as from the Serbs, but to a much lesser extent, i.e. 42% of them) to enable them to earn money. Namely, all respondents believe that the Croats in Bosnia and Herzegovina are economically the most independent and stable people.

In this context, we have made a survey of what is it that the members of one people admire in the other two. Generally speaking, the Croats admire the Bosniaks for their hospitality and loyalty to their faith. The Serbs admire them for their unity, diligence and hospitality. Bosniaks and Croats admire the Serbs for their unity and diligence. The Bosniaks admire them for their pride and perseverance, while the Croats admire them for their hospitality and perseverance. Both Bosniaks and Serbs admire the Croats for their culture and diligence. Bosniaks admire them for their pride and politeness, while the Serbs admire them for their resourcefulness and unity.

Once we have researched the issue of mutual perception among the three peoples, we have tried to explore how they experience and perceive Bosnia and Herzegovina as their joint state. The greatest degree of agreement has been shown by respondents from all the three peoples in their description of Bosnia and Herzegovina as “a divided state without any future” and “the state of three constituent peoples”. 29% of all respondents opted for both these descriptions. Briefly put, for the Bosniaks, BiH is a divided, multi-ethnic European state of three constituent peoples. For the Croats, BiH is a divided state of three constituent peoples, under the scrutiny of the international community. For the Serbs, BiH is the state of three constituent peoples, under the scrutiny of the international community. A relatively low number of respondents perceive Bosnia and Herzegovina as an Islamic state in the heart of Europe, however, among those who have opted for this description, the Croats are in the lead (12%).

How to make BiH a state in which all the three peoples would eventually be satisfied? Most of the respondents among all the three peoples perceive that mutual relations could be improved by the

engagement of better politicians from all the three peoples (this is proposed by 49% of Bosniaks, 40% of Croats and 40% of Serbs). A somewhat lower consensus is demonstrated in relation to the view that better and more just laws would contribute to the strengthening of mutual relations (this is the view shared by 20% of the Serbs, 19% of the Croats, and 14% of the Bosniaks).

Regarding other proposals, there is mainly no consensus among the three peoples. The Bosniaks see better future in the abolishment of entities and strengthening of the state. This is the view expressed by as many as 49% of Bosniak respondents. On the other hand, this view is not shared by the Croats and the Serbs. Namely, only 7% of the Croats and 3% of the Serbs believe that this would improve mutual relations. As the matter of fact, the Croats (39%) and the Serbs (28%) see better future if the state is better structured, i.e. by the establishment of three entities (the Serb, Bosniak and Croat entity). On the other hand, almost none of Bosniak respondents share this view. This is, actually, the issue that shows the greatest degree of disagreement over the future structure of the state; on the one hand, it may be interpreted as Bosniak unitarism, while, on the other, as the “alliance” of the Croats and the Serbs in their struggle for three entities, i.e. the Serb interest to preserve Republika Srpska and the Croat interest to get their own entity.

Summarizing the results of this survey, we can isolate some key problems burdening the relations between the three peoples in BiH. One of the key aggravating circumstances on the road towards their mutual reconciliation and the building of their joint state that would be acceptable for all is the lack of one single and shared goal. More or less, each people has its own national, i.e. particular goal, and their own vision of the future and of BiH as the state in general, and eventual accession of BiH to the EU is evidently not the magnet that is sufficiently strong to force the three peoples to make concessions or to give up their individual interests for the sake of the shared ones. On the other hand, accession of BiH to the European Union seems very distant and almost unrealistic.

The other problem lies with the lack of the minimum consensus relating the recent war in Bosnia and Herzegovina, which certainly

does not contribute to the process of healing the wounds of war and reconciliation. As long as there is no consensus about the war, which still causes numerous clashes and disagreements, it will be difficult to draw a line with the past and turn towards the future. An artificial state divided to two entities and with three peoples, the state without winners and defeated, without clear understanding of who were the victims and the state where the war criminals are not punished for their crimes, obviously cannot provide its citizens with a just peace, which is an indispensable prerequisite for cooperation and normal (co)existence.

The third important problem is the unsolved national question, which is reflected in everyday politics – from the election of representatives of the three peoples to national institutions, to the struggle for the media in one's own language. Although this issue is strongly present in all surveys, there is a trend of underrating its significance, or of total misunderstanding by those who decide, in the name of the international community, about the destiny of this state.

The fourth problem is the non-existence of trust among peoples. They are all convinced that the others abuse the state and entity institutions, that they are exclusive towards the others, and that they actually do not care about Bosnia and Herzegovina as their joint state. It is accompanied by non-existence of political will and the total absence of empathy of majority of political leaders for the needs of the members of others. More or less, everyone meets its own needs and interest and, by doing so, in most cases, disregard the others, or takes them into account only when there is no other alternative to it. In this respect, greater responsibility lies with the Bosniaks and the Serbs, as politically more relevant ethnic groups that need to show greater responsibility and good will in mutual relations, as well as in relations with the Croats, as the smallest constituent people. Here, the role of the Croats is exceptionally important, as an integrative element, since this people does not have significant problems either in its relations with the Serbs or with the Bosniaks, while, at the same time, these two ethnic groups perceive the Croats in a somewhat more positive way.

In any case, this survey has shown that, despite everything, there is a potential for development of mutual relations, since the fact is that respondents recognise more and more positive values in other peoples, while the degree of negative stereotypes has been significantly reduced over the past decade.

ŠTO HRVATI, BOŠNJACI I SRBI MISLE JEDNI O DRUGIMA, A ŠTO O BOSNI I HERCEGOVINI?

Sažetak rezultata istraživanja percepcije, stereotipa i imidža među građanima Bosne i Hercegovine

Unatoč svim nastojanjima međunarodne zajednice u prevladavanju podjela i razlika između tri konstitutivna naroda u Bosni i Hercegovini, međunacionalne napetosti su i dalje prisutne, iskrena suradnja između Hrvata, Srba i Bošnjaka, je relativno mala, a nema zajedničkih stajališta ni o prošlosti, ni o budućnosti ove države. Na posljednjim izborima, nacionalne stranke su ponovno polučile veliki uspjeh a etnički interesi su izašli u prvi plan i u retorici stranaka koje su se donedavno predstavljale kao građanske i multietničke. Zbog svega toga nameće se zaključak kako će biti iznimno teško sprovesti dugo najavljivane ustavne promjene i reforme te osigurati željeni “suživot” bez uvažavanja etničkih razlika, poznavanja prirode međusobnih odnosa triju naroda, nagomilanih stereotipa, otvorenih rana i razloga nepovjerenja te percepcije jednih o drugima.

Zbog toga je Zaklada Friedrich Ebert (ured u Banjoj Luci) u suradnji s dr. sc. Božom Skokom, profesorom s Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu i stručnjakom za nacionalni identitet i imidž, sprovela terensko anketno istraživanje na reprezentativnom uzorku od 1.000 građana BiH. Cilj istraživanja, koje je sprovedeno u svibnju 2010. godine, prije početka predizborne kampanje, bio je utvrditi kako se pripadnici triju naroda u Bosni i Hercegovini međusobno percipiraju, što opterećuje njihove međusobne odnose, koliko su uistinu spremni živjeti jedni s drugima te kako percipiraju zajedničku državu.

Istraživanje je pokazalo kako se Bošnjaci, Hrvati i Srbi, iako žive stoljećima u istoj državi, relativno slabo poznaju i zanimaju jedni za druge, te kako je njihova međusobna percepcija još uvijek opterećena stereotipima iz prošlosti te ratnim događanjima. Uglavnom se pripadnici pojedinih naroda informiraju iz “svojih” medija a većina njih

ne daje dovoljno informacija o drugima. Putovanja koja ponajviše doprinose razbijanju stereotipa i upoznavanju drugih su relativno slaba unutar BiH.

Analizirajući stereotipe, asocijacije i percepciju jednih o drugima, istraživanje je pokazalo kako su odnosi među svim narodima nedovoljno dobri te opterećeni međusobnim nepovjerenjem. Kao najpozitivniji odnosi percipirani su oni između Bošnjaka i Hrvata, a zatim između Hrvata i Srba. Najlošijima se percipiraju odnosi između Bošnjaka i Srba.

Uvjetno govoreći, najbolji imidž u BiH imaju Hrvati, a međusobno se najnegativnije vide Srbi i Bošnjaci.

Istražujući što pojedini narodi najviše “zamjeraju” jedni drugima i što opterećuje njihove odnose, došli smo do rezultata kako Hrvati i Bošnjaci imaju negativno mišljenje o Srbima zbog rata i nasilja te ih smatraju okrutnima i nacionalistima. Srbi i Hrvati, pak, Bošnjake smatraju dvoličnima. Srbi im zamjeraju rat i nasilje a Hrvati prevelik utjecaj religioznosti na javni život. I jedni i drugi, u značajnijoj mjeri, smatraju ih zaostalima. Srbi i Bošnjaci imaju negativno mišljenje o Hrvatima također zbog njihove uloge u ratu i nasilju. Uz to, Srbi ih smatraju nadmenima a Bošnjaci dvoličnima. I jedni i drugi, u značajnijoj mjeri smatraju ih neiskrenima i hladnima. Dakle, očito je rat bio najveći proizvođač međusobnog nepovjerenja i loših odnosa među narodima, budući da je većina navedenih kvalifikacija nastala tijekom sukoba ili zbog njih. A, upravo rat i ratne traume još su snažno prisutne u svim aspektima života u državi te najznačajnije opterećuju odnose među narodima. Međutim, sudeći po istraživanju, ne postoji gotovo nikakav konsenzus među narodima oko uzroka rata u Bosni i Hercegovini, već svaki narod ima svoje poglede na sukobe tijekom devedesetih godina 20. stoljeća i, očito, svoju istinu, što je jedan od ključnih problema u zatvaranju stranica prošlosti i okretanja ka budućnosti.

Srbi najviše odgovornom smatraju međunarodnu zajednicu (56,5% ispitanika) i sve tadašnje političare u bivšoj Jugoslaviji (52,2%). Nakon takve podjele odgovornosti, 43,7% srpskih ispitanika “optužuje” prvog bosanskohercegovačkog predsjednika i bošnjačkog lidera

Aliju Izetbegovića, a njih 36,8% prvog hrvatskog predsjednika Franju Tuđmana. Čak 18,9% srpskih ispitanika smatra kako su sva ratna događanja, stradanja i genocid u BiH posljedica spleta okolnosti. Slobodana Miloševića odgovornim smatra tek 16,1% ispitanika.

Za Bošnjake je za ratna zbivanja u BiH nedvojbeno najodgovorniji Slobodan Milošević (49,9%) te Srbi (43%). Tek su na trećem mjestu po odgovornosti svi političari podjednako (31,9%) a onda Franjo Tuđman (26,1%). U odgovornost međunarodne zajednice, za razliku od sugrađana srpske nacionalnosti, vjeruje tek 14,7% Bošnjaka a u odgovornost svog lidera, Alije Izetbegovića, tek 5,7% ispitanika.

Stajališta hrvatskih ispitanika nalaze se negdje “između” ova dva oprečna stava bošnjačkih i srpskih ispitanika. Bosanskohercegovački Hrvati u najvećem procentu (57,7%) vjeruju u odgovornost svih tadašnjih političara u Jugoslaviji. Zatim, najodgovornijim smatraju Srbe (29,8%), splet okolnosti (28,5%) i Slobodana Miloševića (22,5%).

Kako bismo pokušali učiniti korak prema jačanju suradnje, pokušali smo otkriti što bi navelo ispitanike da promijene svoje stajalište o pojedinim narodima i njihovim pripadnicima. Prema dobivenim rezultatima, Hrvati i Srbi traže od Bošnjaka da ne zlorabe državne i entitetske institucije (više od 50% ispitanika) te da budu manje isključivi prema druga dva naroda (više od 40%). Zanimljivo je kako u ovim pitanjima među hrvatskim i srpskim ispitanicima vlada priličan konsenzus, što jasno govori o nužnosti promjene ponašanja bošnjačkih lidera prema druga dva naroda, ukoliko žele pridobiti njihovu potporu u jačanju Bosne i Hercegovine.

Srbi (za razliku od Hrvata) očekuju od Bošnjaka da postanu svjesni svoje krivnje za rat i da se ispričaju (to traži čak 58% Srba). Tek 15% Hrvata smatra da bi se Bošnjaci trebali ispričati Srbima za počinjene zločine. S druge strane, istraživanje je pokazalo kako među bošnjačkim i hrvatskim ispitanicima u Federaciji postoji priličan konsenzus o “srpskoj” krivnji za ratna stradanja u BiH te negativnom imidžu vladajuće politike u Republici Srpskoj. Naime, i Hrvati (61%) i Bošnjaci (82%) očekuju od Srba da postanu svjesni svoje krivnje za rat i da se ispričaju, da pokažu više odgovornosti prema BiH (Bošnjaci 72%, Hrvati 49%) te da ne zlorabe državne institucije (Bošnjaci 57%, Hrvati 45%). Bošnjaci, u

većoj mjeri (59%) od Hrvata (32%), smatraju da Srbi trebaju biti manje isključivi prema druga dva naroda. Hrvati, pak, ne smatraju da su Srbi unutar BiH isključivi, ali smatraju da zlorabe državne institucije.

Bošnjaci i Srbi se uglavnom ne slažu u pogledu očekivanja od Hrvata, osim da budu manje isključivi prema druga dva naroda (38% i 37%).

Bošnjaci, u značajnijoj mjeri (55%) od Srba (38%), očekuju da Hrvati pokažu više odgovornosti prema BiH. Srbi smatraju kako i Hrvati trebaju postati svjesni svoje krivnje za rat i ispričati se (50%), dok većina Bošnjaka ne misli tako (ovu opciju je izabralo tek 26% ispitanika). Bošnjaci smatraju kako Hrvati trebaju prestati zlorabiti državne i entitetske institucije (44%), dok tek 21% srpskih ispitanika vjeruje da Hrvati to stvarno čine.

Zanimljivo je da čak 55% Bošnjaka očekuje od Hrvata (kao i od Srba, ali u puno manjoj mjeri – 42%) da im omoguće da zarade. Naime, svi su ispitanici uvjereni kako su Hrvati u Bosni i Hercegovini ekonomski najneovisniji i stabilniji.

U vezi s time, istraživali smo i činjenice zbog kojih se ispitanici jednog naroda dive drugim narodima. Uglavnom, Hrvati se dive Bošnjacima zbog njihove gostoljubivosti i odanosti vjeri. Srbi im se dive zbog sloge, marljivosti i gostoljubivosti. Bošnjaci i Hrvati se dive Srbima zbog njihove sloge i marljivosti. Bošnjaci im se dive i zbog ponosa i upornosti a Hrvati zbog gostoljubivosti i ustrajnosti. I Bošnjaci i Srbi se dive Hrvatima zbog njihove kulture i radišnosti. Bošnjaci im se dive i zbog ponosa i ljubaznosti a Srbi zbog snalažljivosti i složnosti.

Nakon što smo istražili kako se međusobno percipiraju tri naroda, pokušali smo istražiti kako Bosnu i Hercegovinu doživljavaju kao zajedničku državu. Najveće slaganje ispitanici triju naroda su postigli kod opisa kako je Bosna i Hercegovina “podijeljena država bez budućnosti” te “država triju konstitutivnih naroda”. Za oba opisa se odlučilo po 29% od ukupnog broja ispitanika. Ukratko, za Bošnjake je BiH: podijeljena, multietnička europska država, triju konstitutivnih naroda. Za Hrvate je BiH: podijeljena država, triju konstitutivnih naroda, pod paskom međunarodne zajednice. Za Srbe je BiH: država triju konstitutivnih naroda, pod paskom međunarodne zajednice. Bo-

snu i Hercegovinu kao islamsku državu u srcu Europe doživljava relativno mali broj ispitanika. Međutim, među onima koji su se odlučili za taj opis prednjače Hrvati (12%).

Kako BiH učiniti državom u kojoj će sva tri naroda konačno biti zadovoljna? Najveći broj ispitanika svih triju naroda smatra kako se međusobni odnosi mogu poboljšati angažiranjem boljih političara iz reda sva tri naroda (to predlaže 49% Bošnjaka, 40% Hrvata i 40% Srba). Nešto manji konsenzus vlada oko prijedloga da bi kvalitetniji i pravedniji zakoni doprinijeli jačanju međusobnih odnosa (to smatra 20% Srba, 19% Hrvata te 14% Bošnjaka).

Oko ostalih prijedloga među narodima uglavnom nema konsenzusa. Bošnjaci vide bolju budućnost u ukidanju entiteta i jačanju države. To smatra čak 49% bošnjačkih ispitanika. S druge strane, s time se Hrvati i Srbi uopće ne slažu. Naime, tek 7% Hrvata i 3% Srba vjeruje da bi to poboljšalo međusobne odnose. Zapravo, Hrvati (39%) i Srbi (28%) bolju budućnost vide u ustroju države kroz tri entiteta (srpskog, bošnjačkog i hrvatskog). S druge strane, s time se ne slaže gotovo nijedan bošnjački ispitanik. I upravo se na ovom pitanju vidi najveće neslaganje oko budućeg uređenja države – s jedne strane može se iščitati bošnjački unitarizam, a s druge hrvatsko-srpski “savez” u borbi za tri entiteta, odnosno srpski interes da se očuva Republika Srpska a hrvatski da se izbori za svoj entitet.

Rezimirajući rezultate istraživanja, možemo izolirati neke ključne probleme koji opterećuju međusobne odnose triju naroda u BiH. Jedna od glavnih otežavajućih okolnosti na putu međusobne pomirbe i izgradnje zajedničke države koja bi bila svima prihvatljiva, jest nepostojanje zajedničkog cilja. Uglavnom, svaki narod ima svoje nacionalne, odnosno, partikularne ciljeve i svoje viđenje budućnosti i općenito BiH kao države. Eventualni ulazak BiH u Europsku uniju očito nije dovoljan pokretač promjena a ni dovoljno jak magnet koji bi natjerao pojedine narode da naprave ustupke prema drugima, ili da se odreknu nekih svojih partikularnih interesa, nauštrb zajedničkih. S druge strane, ulazak BiH u Europsku uniju se čini jako dalekim i gotovo nerealnim.

Drugi problem jest nepostojanje niti približnog konsenzusa oko rata u Bosni i Hercegovini, što svakako ne doprinosi zacijeljenju rat-

nih rana i pomirbi. Dokle god se ne postigne konsenzus oko rata, koji još izaziva i uzrokuje mnogobrojne sukobe i neslaganja, teško će se povući crta prema prošlosti i okrenuti ka budućnosti. Umjetna država podijeljena na dva entiteta s tri naroda, bez pobjednika i bez poraženih, bez jasnih žrtava i kažnjenih zločinaca, očito ne može svojim građanima osigurati pravedni mir, koji je nužan preduvjet suradnje i normalnog (su)života.

Treći važan problem jest neriješeno nacionalno pitanje, koje se svakodnevno zrcali u dnevnoj politici od izbora predstavnika različitih naroda u državne institucije do borbe za medije na vlastitom jeziku. Iako je to pitanje snažno prisutno u svim istraživanjima, postoji trend umanjivanja njegove važnosti, ili potpunog nerazumijevanja od strane onih koji u ime međunarodne zajednice odlučuju o sudbini ove države.

Četvrti problem je nepostojanje povjerenja među narodima. Svi su uvjereni da oni drugi zlorabe državne i entitetske institucije, da su isključivi prema druga dva naroda te da im, zapravo, uopće nije stalo do Bosne i Hercegovine kao zajedničke države. S time je povezano nepostojanje političke volje i potpuno odsustvo empatije većine političkih lidera za potrebe pripadnika drugih naroda. Uglavnom, svatko zadovoljava svoje interese i svoje prohtjeve, u kojima najčešće isključuje druge ili ih uključuje tek onda kad drugačije nije moguće. U tom smislu, veća odgovornost leži na Bošnjacima i Srbima, kao politički relevantnijim etničkim skupinama, koje bi trebale pokazati više odgovornosti i dobre volje u međusobnim odnosima ali i u odnosima prema Hrvatima, kao najmanjem konstitutivnom narodu. U tom smislu iznimno je važna uloga Hrvata, kao integrativnog elementa, budući da taj narod nema značajnijih problema ni u odnosima sa Srbima, ni sa Bošnjacima, a uz to o hrvatskom narodu vlada i nešto pozitivnija percepcija nego o drugim etničkim skupinama.

U svakom slučaju, istraživanje je pokazalo da, unatoč svemu, postoji potencijal u razvoju međusobnih odnosa. O tome svjedoči i činjenica da ispitanici prepoznaju sve više pozitivnih vrijednosti kod drugih naroda a i razina negativnih stereotipa u posljednjih desetak godina se značajnije smanjila.

1. UVOD

Bosna i Hercegovina je prošla najteži put do neovisnosti od svih bivših jugoslavenskih republika a i danas je nedefinirana i neetabrirana država, sastavljena od dva entiteta i tri naroda različitih interesa i očekivanja. Potpisivanjem Dejtonskog sporazuma 1995. godine, osiguran je prekid rata u Bosni i Hercegovini, ali je država nelogično podijeljena na dvije teritorijalne cjeline – Federaciju BiH (u kojoj žive Bošnjaci i Hrvati) te Republiku Srpsku (koja je tijekom rata etnički očišćena i u kojoj žive uglavnom Srbi). Te dvije cjeline, uz distrikt Brčko, u stvarnosti funkcioniraju kao zasebni entiteti i nalaze vrlo malo suglasja oko zajedničkih državnih interesa. Istodobno, u Federaciji, Hrvati kao najmalobrojniji narod, unatoč svojoj konstitutivnosti, zbog nadglasavanja većinskog naroda, gube poziciju odlučivanja o svojoj sudbini. Ova je država pogođena najkrvavijim ratom i najvećim stradanjima ljudi i imovine. Među ostalim, izvršen je genocid u Srebrenici, najveći nakon Drugog svjetskog rata. Uz sukobe Srba i Bošnjaka, Srba i Hrvata te Bošnjaka i Hrvata, postojao je i međubošnjački sukob. Država još funkcionira po etničkim, a ne političkim ili socijalnim načelima. Krah gospodarstva, nezaposlenost, inflacija i, općenito, društvena nerazvijenost, BiH svrstavaju na top-ljestvici daleko iza ostalih tranzicijskih zemalja. Zbog nesređene političke i gospodarske situacije, euro-atlantske perspektive se čine dalekima. Ipak, Bosna i Hercegovina je u lipnju 2008. potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju s Europskom unijom, čime je započela svoj put prema europskim integracijama. (Skoko, 2010: 36)

Unatoč svim nastojanjima međunarodne zajednice u prevladavanju podjela i razlika, međunacionalne napetosti su i dalje prisutne, suradnja između pripadnika tri naroda je relativno mala, a nema zajedničkih stajališta ni o prošlosti, ni o budućnosti ove države. Na posljednjim izborima, koji su održani u listopadu 2010. godine, nacionalne stranke su ponovno polučile veliki uspjeh a etnički interesi su izašli u prvi plan i u retorici stranaka koje su se donedavno predstavljale kao građanske i multietničke.

Zbog svega toga logično je zaključiti kako će biti iznimno teško sprovesti dugu najavljivane ustavne promjene i reforme te osigurati željeni “suživot” bez poznavanja prirode međusobnih odnosa triju naroda, nagomilanih stereotipa, otvorenih rana i razloga nepovjerenja te percepcije jednih o drugima. Negativna stajališta jednih o drugima, koja često prerastaju u mržnju i sprječavaju jačanje međusobnog povjerenja, očito je nemoguće “gurnuti pod tepih”, kao što su to do sada često pokušavali činiti predstavnici međunarodnih institucija. David MacDonald (2010: 376), analizirajući uzroke raspada Jugoslavije i krvavih ratova koji su uslijedili, tvrdi kako su upravo nerazriješene traume iz prošlosti potpomogle stvaranju emocionalne klime krajem osamdesetih godina 20. stoljeća, a koja je bila pogodna za poticanje negativnih mitova i spremnosti vjerovanja u njih. Glavnim problemom smatra ponašanje tadašnje države, koja je potiskivala njihova sjećanja na pretrpljene patnje i traumatična iskustva iz Drugog svjetskog rata, te su se ona, tako nerazriješena, prenosila s koljena na koljeno i na koncu rezultirala krvavim sukobima. Kako se to ne bi ponovilo u Bosni i Hercegovini (koju muče slični međunacionalni problemi), njezini građani i njezina tri naroda trebaju se suočiti s prošlošću, saznati i prihvatiti istinu te steći osjećaj zadovoljenja pravde.

S druge strane, međunarodni predstavnici koji kreiraju budućnost ove države svakako bi trebali uzeti u obzir stajališta i osjećaje njezinih građana ako žele uistinu polučiti uspjeh.

Znamo da stereotipi i mitovi imaju posebnu ulogu u razumijevanju međusobnih odnosa. Oni obično dolaze do izražaja u vrijeme kriza vrijednosnog sustava, nastajanja nacionalnih država i otvorenog sukoba, te postaju prilično snažno oružje u međusobnim odnosima. Tada stereotipno mišljenje dominira, a mitovi postaju temelj okupljanja i racionalizacije postojeće situacije (Šiber, 2007: 260). S druge strane, stereotipi, predrasude i imidž o nekome definiraju i naš odnos prema njemu, našu naklonost i spremnost za suradnju. Stoga je svakako riječ o aspektu koji itekako treba uzeti u obzir prilikom razumijevanja političkih napetosti u Bosni i Hercegovini te iznalaženja mogućnosti za njihovo rješavanje.

Zbog svih navedenih razloga bilo nam je izazovno pokušati istražiti – kako se pripadnici triju naroda u Bosni i Hercegovini međusobno percipiraju, koliko su uistinu spremni živjeti jedni s drugima te kako percipiraju zajedničku državu.

2. TEORIJSKI OKVIR RAZUMIJEVANJA PREDRASUDA, STEREOTIPA I IMIDŽA¹

2.1. Imidž

Pod pojmom *imidž* u literaturi se obično podrazumijeva slika, osjećaj ili asocijacija koja se stvara u čovjekovoj svijesti pri viđenju ili spomenu nekog subjekta, odnosno, dojam ili predodžba koju javnost već ima o tom subjektu. Definicije imidža često spominju i fabriciranje stvarnosti ili imitaciju, što ukazuje na mogućnosti manipuliranja tom “javnom slikom”. Upravo zbog širine značenja, vrlo je teško pronaći jedinstvenu hrvatsku riječ koja bi uspješno zamijenila ovaj prilično rasprostranjeni pojam. Riječ *imidž* je nastala od latinske riječi *imago, imaginis* (slika), potom je postala sastavni dio francuskog jezika (*l’image*) a iz francuskoga (normanskoga) ušla je u engleski, gdje prema Filipovićevu *Englesko-hrvatskom rječniku* označava sljedeće riječi: slika, kip, lik, oblik, prilika, utjelovljenje, odraz, predodžba... U engleskom jeziku imidž može biti i glagol pa znači “slikovito prikazati, nacrtati, naslikati, u duhu pretočiti, zorno prikazati” (Skoko, 2004: 23).

Rječnik *marketinga*² definira imidž kao “emocionalnu predodžbu ili sliku o određenom marketinškom objektu: proizvodu (*brand, product image*), tvrtki (*corporate image*), osobi (*personal image*), naciji (*national image*) i sl., odnosno imidž je skup uvjerenja, ideja, stavova, dojmova, stereotipa, predrasuda koji o izvjesnom objektu ima subjekt... Isti priručnik pojašnjava kako osnovu koncepcije imidža

¹ Prema: Skoko, Božo (2009): *Država kao brand*, Matica hrvatska, Zagreb

² *Rječnik marketinga*, Masmedia, Zagreb, 1993.

čine tri elementa – percepcija (proces kojim jedinka prima, interpretira i odgovara na podražaj iz okruženja, a pod utjecajem je značajke samog podražaja, povezanosti podražaja i okruženja te osobnih značajki jedinice koja prima), sam imidž (dakle skup percepcija o objektu) te stajalište, odnosno evaluativna organizacija uvjerenja, značajki i motiva povezanih s objektom podražaja. Ukratko rečeno, imidž možemo definirati kao dojmove, sliku, predodžbu, kao kompleksnu doživljajnu strukturu stajališta, mišljenja, uvjerenja, predrasuda i ranijih iskustava, koju o određenom proizvodu, poduzeću, čovjeku ili narodu ima neka javnost (potrošači, birači, gledatelji ili drugi akteri u komunikacijskim, tržišnim ili nekim drugima aktivnostima). Spomenuti rječnik donosi i definiciju imidža Zimbarda i Rucha, koja kaže kako je imidž mentalna slika stvarnog senzornog iskustva u odsutnosti bilo kakvog vanjskog stimulansa.

Kotler (1997: 607) definira imidž kao zbirku uvjerenja, ideja i dojmova koje netko ima o nekom predmetu. Treba napomenuti da istinske značajke objekta nisu uključene u definiciju imidža. Prema tome, imidž je obuhvaćen subjektivnom percepcijom koju osoba ima o nekom objektu. Ovo su uvjerenja, ideje i utisci mentalne slike koje mogu ili ne moraju biti sukladne s objektivno definiranim značajkama predmeta. Zanimljivo je napomenuti da predmet ne mora čak ni postojati da bi osoba imala njegovu mentalnu sliku (Jaffe i Nebenzahl, 2006: 14).

Imidži predmeta rezultat su percepcije koju ljudi o njima imaju i fenomena koji ih okružuju. No, kako ljudi reagiraju na ono što vjeruju da je istina, “unutarnja stvarnost” – što god to značilo i kako god se to određivalo – igra manju ulogu u ljudskim odnosima nego “percipirana stvarnost” (Papadopoulos, 1993: 4).

Markefka (1982) ističe kako su imidži svojevrsne stvarnosti koje se mogu shvatiti kao zasjele predrasude, pri čemu su one izražena uvjerenja o stranoj skupini. On polazi od toga da na imidž ne utječe samo sadašnjost, već on obuhvata prošlost i budućnost.

Kelman (1965) piše kako se izraz imidž odnosi na organizirano predstavljanje nekog predmeta u kognitivnom sustavu pojedinca. Imidž je izvedeni zaključak koji obuhvata ne samo predodžbe po-

jedinca o predmetu u sadašnjosti, nego i stavove pojedinca o prošlosti i budućnosti toga predmeta. Dakle, s predodžbom o nekom predmetu povezuju se razna konkretna sjećanja i očekivanja, razna uopćena vjerovanja i mišljenja.

Općenito je prihvaćeno da imidž u osnovi predstavlja zbirku i prosudbu unutarnjih i vanjskih značajki i klasa predmeta. Unutarnje značajke pružaju se rasponu od komponenti proizvoda do arhitektonskog projekta zgrade u kojoj je središte tvrtke, kao i do fizičkog izgleda osobe. Slično tome, vanjske značajke pružaju se u rasponu od cijene proizvoda do ugleda tvrtke i imena osobe (Papadopoulos, 1993: 7).

Prvi uvjet za oblikovanje imidža jest da barem djelomično poznajemo dotični subjekt, bilo da je riječ o pojedincu, organizaciji ili državi jer je imidž u svojoj biti svojevrsna refleksija njihove osobnosti, odnosno identiteta u našoj svijesti. Na širenje i važnost pojma imidž tako je presudno utjecao razvoj medija poput tiska, fotografije, visokotiražnih magazina, filma, radija, televizije... U svijesti ljudi slike koje nas okružuju postale su presudne za formiranje svijesti i njihovo ponašanje. Ljudi su se počeli prilagođavati novostvorenim standardima i imitirati viđene, odnosno nametnute ideale ili uživljavati se u zadane predodžbe. To su iskoristile korporacije i političari te su sami počeli stvarati umjetne slike ili predodžbe o sebi te ih smišljeno plasirati u javnost kako bi se prikazali još boljima nego to uistinu jesu. Prema tome, pojednostavljeno rečeno, imidž je slika u javnosti nekog subjekta ali istodobno i jasno osmišljena osobnost subjekta, smisljeno plasirana u javnosti. (Skoko, 2004: 25)

U novije vrijeme, zahvaljujući razvoju komunikacijskih sredstava i promotivnih tehnika, slika (imidž) subjekta često zasjenjuje njegov original jer postaje živopisnija i privlači više pozornosti od njega samoga. To ne čudi kad znamo kako je jedna od temeljnih postavki suvremene psihologije da se čovjek ne ponaša sukladno objektivnim činjenicama već sukladno svom doživljaju tih činjenica (Šiber, 2003: 127).

Proces nastanka imidža je prilično kompleksan i ovisi o različitim čimbenicima. Kunczik (1997: 1) kaže kako su u formiranje imidža uključeni različiti izvori informacija i vrlo kompleksni komunikacijski procesi. Proces stvaranja imidža o nečemu ili nekome započinje vrlo rano – kod djece još u obitelji i školi – kroz dječije knjige, kazalište, filmove, razgovore s rođacima i prijateljima. Kasnije, masovni mediji, kroz svoje programe, otvaraju vidike prema vanjskom svijetu, kreiraju sliku tog svijeta i tako pridonose stvaranju imidža određene zemlje.

Za stvaranje predodžbe o određenoj zemlji u glavama ljudi, pored medija, iznimnu ulogu imaju i njihova razina obrazovanja te putovanja, odnosno osobna iskustva vezana uz tu zemlju ili njezine pripadnike. (Kunczik, 1997: 1)

Tome nedvojbeno treba dodati i utjecaj promotivnih nastojanja, koja uhodanim komunikacijskim alatima te putem masovnih medija i drugih komunikacijskih kanala informiraju, educiraju i uvjeravaju.

U formiranje perceptivnih predodžbi, odnosno imidža, uključeni su različiti mentalni procesi. Značajan pristup izučavanju tih procesa pruža nam teorija kategorizacije. Naime, svaki pojedinac je neprekidno bombardiran brojnim signalima iz okoline. Pokušaj da se svi ti podaci registriraju, izvan je ljudskih mogućnosti.

Kako bi ovladao ovom situacijom, sredstvima selektivne pozornosti, percepcije i retencije, pojedinac obraća pozornost i reagira samo na mali dio primljenih informacija. Učenje kontrolira percipiranje informacija i reakcije na njih. To uključuje dva paralelna mentalna procesa, apstrahiranje i generaliziranje. (Jaffe i Nebenzahl, 2006: 16)

Apstrahiranje uključuje formiranje kategorija i postavljanje predmeta u kategorije. Kategorizirati znači različivo percipirati različite stvari istovrijednima, grupirati predmete i događaje i ljude oko nas u razrede i reagirati na njih prema njihovoj pripadnosti, a ne prema njihovoj jedinstvenosti.

Klasificiranjem predmeta unutar kategorije, uči se da neke od njegovih osobina pripadaju toj kategoriji dok se neke osobine ignoriraju. Pod pojmom "apstrahiranje" mislimo na taj gubitak detalja. (Jaffe i Nebenzahl, 2006: 16)

Jaffe i Nebenzahl (2006: 16) tvrde kako je generaliziranje suprotni proces. Nakon što je predmet smješten u kategoriju, osoba mu pripisuje sve njene značajke, čak i kada nema odgovarajućih informacija o predmetu, koje bi potvrdile primjenljivost tih značajki na konkretni predmet. Ovo projiciranje značajki iz kategorije u predmete jest *generalizacija*.

U kreiranju imidža važnu ulogu imaju i simboli koji, zajedno s kategorijama, dodatno povećavaju škrtost u komunikaciji. Simbol je dramatično i izravno sredstvo uvjeravajuće komunikacije, i to one koja uključuje velik broj ljudi i dugačke linije komunikacije (Cutlip, Center i Broom, 2006: 415). Na koncu ove analize valja spomenuti kako ljudi stvaraju dojmove o svemu što dotakne njihovu svijest i žive u svijetu svojih vlastitih simbola.

2.2. Percepcija

Mnogi u svakodnevnom govoru pojam *imidž* poistovjećuju s pojmom *percepcija*. *Hrvatska enciklopedija percepciju* definira kao psihološki proces kojim se zahvata i upoznaje objektivna realnost, a nastaje djelovanjem fizikalnih procesa iz okoline (uključujući i procese u vlastitom tijelu) na osjetila. Percepcija omogućuje stjecanje informacija o važnim svojstvima okolnih predmeta, bića, pojava, o njihovu prostornom i vremenskom razmještanju, oblicima i veličini te kvalitativnim i intezitetnim razlikama. Percepcija služi snalaženju i preživljavanju jedinice u okolini. Temeljno je svojstvo percepcije njezina strukturirana cjelovitost kao doživljaja kojemu je bitno obilježje suprasumativna kvaliteta osjetnih podataka. Perceptivni doživljaj određen je fizikalnim, fiziološkim i psihološkim čimbenicima, tj. iako perceptivni doživljaj ima jasno izvorište u okolini, sam doživljaj te okoline ovisi o različitim fiziološkim i neurofiziološkim

čimbenicima, funkcionalnom stanju osjetilnih organa i cijelog organizma. Na perceptivni doživljaj u znatnoj mjeri djeluju psihološki čimbenici kao što su: motivacija, očekivanja, stajališta, emocije itd.³ Općenito rečeno, percepcija je zamjećivanje, zamjedba, opažaj... No, kad imamo u vidu prethodno tumačenje perceptivnog doživljaja kao subjektivnog doživljaja stvarnosti, onda nalazimo velike sličnosti između percepcije i imidža na čije kreiranje, također, utječe naš subjektivni doživljaj. Iako su ova dva pojma prilično povezana, pojam imidža – kao što smo vidjeli – puno je kompleksniji od pojma percepcije. Zapravo možemo reći da percepcija prethodi stvaranju imidža. Kao što tvrdi Papadopoulos (1993: 4), imidži predmeta rezultat su percepcije koju ljudi o njima imaju i fenomena koji ih okružuju, a ako pretpostavimo da je osnovna definicija percepcije “značenje koje pripisujemo stvarima”, te da se percepcija događa na individualnoj razini, znači da svaki predmet ima različit imidž u očima svakog individualnog promatrača.

2.3. Predrasude

Riječ *predrasuda* dolazi od latinske riječi *praejudicium* te je kroz povijest doživjela promjene u svome značenju. Za klasične autore *praejudicium* je značilo *precedens* – jedan sud koji se zasniva na prethodnim odlukama i iskustvima. Kasnije je u engleskom jeziku dobio značenje suda koji je stvoren bez prethodnog provjeravanja i razmatranja činjenica – prerani ili prenaplteni sud. U trećoj fazi razvoja, taj je pojam dobio svoje sadašnje emocionalno obojenje prihvaćanja ili odbijanja koje prati takav apriorni i nezasnovani sud (Allport, 1958).

Predrasude nastaju kao posljedica normalnog psihološkog funkcioniranja čovjeka. Ljudi pojednostavljaju svijet oko sebe, stvaraju pojmove i kategorije te generaliziraju, kako bi snalaženje učinili lakšim te pojednostavili selekciju golemih količina informacija koje svakodnevno primaju.

³ Hrvatska enciklopedija (2006), 8, O-Pre, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, str. 383.

Za društvenu predrasudu je karakteristično da ljudi na temelju svojeg stava prema jednoj kategoriji ljudi zauzimaju konkretne stavove i prema pojedincima, bez svakog provjeravanja da li je takav stav opravdan ili ne. Štoviše, čovjek s predrasodom će odmah reći da takvo provjeravanje nije potrebno, jer uvijek „postoje iznimke”, ali da se on rukovodi iskustvom i mišljenjem o čitavoj grupi ili narodu. (Supek, 1992: 57)

Allport (1958) definira predrasudu kao odbojni ili neprijateljski stav prema nekoj osobi koja pripada jednoj grupi, jednostavno zbog toga što ona pripada toj grupi, pa se pretpostavlja da ima negativne kvalitete koje se toj grupi pripisuju. Izvor takvog ponašanja pripisuje se suviše lakom uopćavanju jednog iskustva, odnosno pretjeranoj kategorizaciji. Zaključivanje je pritom deduktivno, jer predrasuda u odnosu na drugu grupu već postoji pa zaključivanje ide od grupe prema pojedincu. Jednu od najkraćih definicija predrasude dao je La Fargue tvrdeći da je predrasuda “loše mišljenje o drugima bez dovoljnog opravdanja” (Supek, 1992: 58). Međutim, ova definicija ne uzima u obzir da predrasuda može biti i pozitivna, a ne samo negativna. Drugi autori predrasude definiraju i kao prethodne sudove, odnosno rješenja ili odluke, unaprijed donesena mišljenja ili presude. Prema tome, predrasuda je preuranjena tvrdnja, odnosno mišljenje o drugima bez dovoljno utemeljenosti ili osjećaj prema nekome koji nije utemeljen na stvarnom iskustvu.

Kroz sve te definicije pojavljuju se dva temeljna svojstva: neovisnost sudova i emocionalni, često negativni ton. Predrasude obično prati proces nediferenciranja, pa tako zauzimamo negativan ili neprijateljski stav prema pripadniku neke grupe samo zato što joj, odnosno, zato što vjerujemo da ima značajke koje se pripisuju toj grupi. Iako se predrasude temelje na neopravdanim generalizacijama, nije svaka pretjerana generalizacija ujedno i predrasuda. Otud nastaju i etničke predrasude, koje Allred (1958) definira kao antipatije (neprijateljstva) zasnovane na pogrešnim i nefleksibilnim generalizacijama. One se, pak, mogu osjećati (latentne) ili otvoreno izražavati (manifestne). Prema Šiberu (1998: 108), nacionalne predrasude omogućavaju pojedincu i širim grupama iluziju razrješenja frustrirajuće situacije. Ta

se iluzija nalazi u četiri temeljna psihološka sadržaja: *sigurnost, perspektiva, nalaženje krivca i osjećaj važnosti i veličine*.

Prema Allredu (1958), djelovanje pod utjecajem predrasuda, kad dobiva na intenzitetu, pokazuje redovito pad u primitivne oblike ponašanja. Otvoreno izražavanje tako se može manifestirati kroz sljedeće stupnjeve: *ogovaranje ili ocrnjivanje, izbjegavanje, diskriminaciju, fizički napad te istrebljenje*, kao konačni izraz antipatije i neprijateljstva prema jednoj grupi ili narodu. U svakom slučaju, posljedica predrasuda je loše postupanje ili diskriminacija objekta predrasuda, koje nije zasluženo.

Supek (1992: 64), stoga, predrasudu definira kao oblik društvene anti(sim)patije koja se očituje u pogrešnoj i nesavjetljivoj generalizaciji i pristranom vrjednovanju pripadnika drugih društvenih grupa, a koja počiva na dinamici grupnog uključivanja i isključivanja s tendencijom ka regresiji u primitivne oblike agresivnosti u slučaju porasta međugrupnih napetosti. Međutim, predrasude nisu urođene, niti su trajno obilježje neke etničke skupine. One su naučene u procesu socijalizacije. Prema Allportu (1958), izvori predrasuda mogu biti: *društveno-povijesni* (ratovi, ekonomski odnosi), *socio-kulturni* (običaji, vjera, jezik), *situacijski* (kriza, nezaposlenost), *psihodinamički* (nezadovoljstvo, agresija, unutarjni konflikti) i *fenomenološki* (doživlja osoba ili grupa). Jedna od značajnih karakteristika predrasuda jest da su prilično neosjetljive na nova iskustva. To ih upravo razlikuje od društvenih zabluda, koje se pomoću iskustva i racionalnog provjeravanja mogu relativno brzo ukloniti.

Šiber (1998: 100) razlikuje tri izvora predrasuda: *tradicionalne* (naslijeđene predrasude), *konformističke* (predrasude koje prihvaćamo zbog potrebe da budemo slični drugima i da pokažemo pripadnost grupi) i *frustracijske predrasude* (rezultat osobne nemogućnosti da se zadovolje potrebe i postigne cilj, prebacivanje odgovornosti kao oblik osobnog rasterećenja).

Činjenica je da su predrasude veoma raširene, trajne i da je teško naći neko društvo unutar kojega ne postoje neke grupe koje žrtve predrasuda i koje se nalaze u potisnutom položaju. (Šiber, 1988: 17)

Šiber dodaje kako je predrasuda, kao uostalom i svaki stav, tendencija ponašanja a ne samo ponašanje.

Da li će se predrasuda ispoljiti u konkretnoj aktivnosti i u kojem obliku, odnosno intezitetu, ovisi kako o njoj, tako i o cjelokupnoj strukturi ličnosti pojedinca, grupe u kojoj se pojedinac nalazi, i prije svega, cjelokupnih društveno-ekonomskih odnosa i konkretne društvene situacije. (Šiber, 1988: 19)

Na koncu, možemo reći kako su predrasude, baš kao i stereotipi, sastavni dio imidža, odnosno vrlo često – sami temelji imidža.

2.4. Stereotipi

Kod stereotipa često se radi o racionalizaciji postojećih predrasuda. (Šiber, 1988: 59) Psihologijski riječnik Borisa Petza i suradnika (1992) definira stereotipe kao “rigidna i pristrana mišljenja, stavove ili vjerovanja o nekim situacijama, osobama, grupama ljudi i idejama” te navodi kako “u tom smislu stereotipi imaju isto značenje kao i predrasude”. Drugi autori promatraju stereotipe kao racionalizaciju predrasuda, odnosno, skup uvjerenja o karakteristikama neke grupe ljudi, te tvrde kako, za razliku od predrasuda, obično u sebi sadrže barem djelić istine.

Iako su stereotipi po definiciji generaliziranja neizbježno neprecizni, oni su mješavina fantazije i realnosti. (Marković, 2001: 197)

Šiber (1998: 118), u pokušaju određenja samog pojma, navodi dva pristupa. Po jednom, stereotipije su vrste neistinitih shvaćanja, ili, kako to kaže K. Yong – to je lažan klasifikatorski pojam povezan sa snažnim osjećajima. Po drugom pristupu, stereotipije nisu obavezno negativne i emocionalno zasićene (za razliku od predrasuda), već kako to kaže N. Rot, pod etničkim stereotipijama podrazumijevamo dio spoznajne komponente odnosa prema pojedinim narodima i to takav dio spoznajnog odnosa koji karakterizira relativno pojednostavljeno i rigidno shvatanje o karakteristikama pripadni-

ka pojedinih naroda. Autor dodaje kako u međugrupnim odnosima stereotipi imaju funkciju konzistentnog odnosa prema vlastitoj grupi i pripadnicima drugih grupa, one slikovito naglašavaju razliku “nas” i “njih” i petrificiraju određene odnose. Šiber (1998: 121) se slaže kako u pojedinim stereotipima ima i istine, jer se u specifičnim uvjetima formira određeni socijalni mentalitet, a na temelju njega i određene generalizacije u obliku stereotipa, koje nam otežavaju prosuđivanje posebne pojave ili pojedinca.

Upravo činjenica da se stereotipi temelje barem na djeliću istine, dvosjekli je mač u pogledu utjecaja u društvu, jer djelomične istine ili poluistine često su mnogo pogubnije nego potpune krivotvorine, jer se potonje mogu lako raskrinkati ako se samo navedu izuzeci za njihove tvrdnje, a slijedom toga manje je vjerojatno da će biti prihvaćene kao istine. S druge strane, djelomična istina zvuči prihvatljivo, jer je podupiru neki dokazi pa je, prema tome, lako povjerovati da je potpuna istina (Huntigton, 2007: 45). Prema tome, stereotipi podjednako mogu biti i korisni i štetni. Isto tako, ne moraju biti nužno negativni, primjerice kad je riječ o generalizaciji ili etiketiranju, kada se pripisuju iste karakteristike svim pripadnicima neke socijalne grupe. Primjerice, već smo se naviknuli na njemačku pedantnost, latinski temperament, američki optimizam, škotsku škrtnost, indijski stoicizam, englesku suzdržanost, marljivost crnaca i crnogorsku lijenost.

Upravo zbog toga stereotipi se više ne definiraju kao iracionalni, netočni, rigidni, na neki način moralno neispravni, te više nisu ograničeni samo na osobine neke grupe (npr. Nijemci su savjesni i vrijedni) nego mogu obuhvatiti bilo kakav njihov atribut (fizički, emocionalni, vizualni) ili vid ponašanja koji se može promatrati kao odlika te grupe (npr. Nijemci su visoki i plavi). (Ducklitt, 1994: 8)

Naime, ljudi su, posebno u situacijama koje ne zahtijevaju veliku angažiranost, vrlo nemarni obrađivači spoznaja. Oni se odupiru promjenama ili prilagodbama svojih spoznajnih struktura ili pret hodno stečenog znanja.

Radije će ono što vide prilagoditi onome što već znaju. Mogu dopuniti nešto informacijom koje uopće nema ili iskriviti stvarnost kako bi odgovarala njihovim mentalnim predodžbama. Ljudi će također radije obratiti pažnju na informaciju koja potvrđuje njihova očekivanja. Oni će odbaciti informaciju koja predstavlja izazov njihovim strukturama spoznaja u procesu koji se naziva pristranost potvrđivanja (confirmation bias). Oni izbjegavaju bilo kakav napor potreban za rekonstrukciju njihove spoznaje, osim kada krivo tumačenje snosi za njih određen trošak ili kada pronađu korisnost u reviziji svojih shema. (Kotler i Gertner, 2005: 43)

Lippmann (1922: 95) je istaknuo kako ljudi bezuvjetno štiju stereotipe kao srž naše osobne tradicije, obranu našeg položaja u društvu. Iako oni možda ne predstavljaju cjelovitu sliku svijeta, ali predstavljaju sliku mogućeg svijeta kojem smo se mi prilagodili. U tom svijetu ljudi i stvari imaju svoja dobro poznata mjesta i rade očekivane stvari. U tom se svijetu dobro osjećamo. Mi mu pripadamo. Mi smo njegovi članovi. U njemu se znamo snaći... Stereotipi su, dakle, snažno nabijeni osjećajima koji im se pripisuju. Oni su bastioni naše tradicije, a njihove zidine nam pružaju sigurnost na mjestu što ga zauzimamo.

Svakodnevno, u razgovorima koristimo stereotipe a, s druge strane, i sami smo žrtve tih stereotipa, međutim oni su se toliko uvriježili u našoj komunikaciji i našem načinu razmišljanja da ih gotovo i ne zamjećujemo.

S jedne strane, stereotipi su, kao izrazito pojednostavljene i stoga lako shvatljive, predodžbe o rasnim, nacionalnim ili vjerskim skupinama, primjer simuliranosti događanja. U širem smislu, ipak bliže su vidu propagande jer ne čine stvari složenijima, već ih pojednostavljuju. Stereotipi sužavaju i ograničavaju iskustvo na emocionalno zadovoljavajući način dok simulirana događanja iskustvo čine zanimljivijim i intenzivnijim. (Boorstin, 2000: 183)

Kako stereotipi funkcioniraju u svakodnevnom životu možda ponajbolje govori činjenica kako o većini stvari imamo predodžbu i prije nego ih upoznamo ili iskusimo. Čak i kad ih upoznamo, te naše predodžbe često "uskrsavaju" i preplavljuju svježe viđenje

starim predodžbama. Lippmann (1922: 74) tvrdi kako se neki stereotipi generacijama prenose i tako se pričinjaju poput biološke činjenice. S druge strane, stereotipe susrećemo već od rane mladosti, kada nas roditelji pojednostavljeno upozoravaju na ovo ili ono – tako postaju dio naše svakodnevice, odgoja, načina funkcioniranja i razmišljanja...

Stereotipi, kao ustaljene slike ili predodžbe o drugome, sastavni su dio ljudske imaginacije, odnosno slikovitoga mišljenja i komunikacije. Te se slike ponavljanjem pretvaraju u kanon koji se teško može razbiti, pa su stoga stereotipi fenomeni dugog trajanja.

Bit stereotipa sačinjavaju znakovi, ili točnije rečeno simboli, tj. ugovoreni znakovi koji olakšavaju komunikaciju. U tom smislu oni su dio kulturnoga sustava, kao zajedničkog sustava simbola i značenja unutar jedne grupe. Stereotipi su, kao i svi drugi simboli, značenja zgusnuta u jednu riječ ili sliku. Utoliko oni kompleksne fenomene svode na jednostavne oblike. (Šakaja, 2001)

U literaturi nalazimo tri osnovna pristupa razumijevanju i istraživanju stereotipa: *psihodinamički* (stereotipi služe motivacijskim potrebama pojedinaca), *socio-kulturni* (utjecaj kulture i socijalizacije na prenošenje stereotipa) i *kognitivni* pristup (uloga procesa kategorizacije u opažanju). Postoji i teorijska veza između procesa kategorizacije i razvoja stereotipa. Naime, ljudi pokazuju tendenciju karakteriziranja velike grupe ljudi kroz nekoliko uopćenih crta ili zajedničkih atributa. Takva je karakterizacija, pritom, vrlo stabilna i relativno trajna a postaje veoma izražena i neprijateljski obojena, kada među grupama postoje tenzije. A, u socijalnoj klimi tenzije i konflikata vrlo ih je teško iskorijeniti. Stereotipi ljudima često služe kako bi dali objašnjenje složenih, često stresnih, socijalnih događaja, odnosno, kako bi očuvali vrijednosti i razlikovanje od drugih ili opravdali kolektivne akcije.

Budući da se temelje na selektivnom opažanju i pamćenju, teško ih je mijenjati. No, na njih ipak mogu utjecati: osobno iskustvo, nove informacije te promjena odnosa među grupama. Šiber (1988: 64) je analizirao različita istraživanja stereotipa te na temelju toga

naveo određene generalizacije u vezi stereotipnog prosuđivanja pojedinih društvenih grupa. To su: *točnost stereotipa* (sukladno poslovice “Gdje ima dima, ima i vatre” – podrazumijeva se da u stereotipima ima i “zrno istine” iako neka istraživanja pokazuju i suprotno), *stalnost stereotipa* (različita istraživanja su pokazala da poslije dužeg razdoblja osnovni sadržaj stereotipa ostaje isti, s time da u slučaju nagle promjene međusobnih odnosa dviju grupa dolazi i do promjene sadržaja stereotipa), *autostereotipi* i *heterostereotipi* (kada se prosuđuju značajke vlastite grupe, tada se skoro isključivo navode pozitivne značajke a pri prosuđivanju ostalih grupa navode se znatno negativnije značajke).

Preduvjet za pojavu stereotipa kao izraza negativnih međugrupnih stavova često je podijeljenost ljudskog društva na grupe ili socijalne kategorije (Petrović, 2005: 239).

Mnogobrojna istraživanja su pokazala da, kada su pojedinci podijeljeni u grupe, njihova sličnost sa članovima grupe i različitost između članova grupe i onih koji to nisu, bit će preuveličana.

“Predodžba o drugome” često sadrži dvije oprečne strane. U jednom slučaju, stereotipi sadržavaju u pretjeranom, ponekad i iskarikiranom obliku osobine koje nedostaju našoj vlastitoj grupi, koje pobuđuju zavist i koje bi ta grupa željela oponašati, ali ne može. Međutim, te se osobine u drugome slučaju onda omalovažavaju. Na drugoj strani, na tuđince projektiramo neke osobine kojih se stidimo. Grupa se prema tim sumnjivim vrijednostima odnosi dvojako: ili kanonizira svoje loše osobine i pretvara ih u vrline, ili ih “tovari oko vrata protivničkoj grupi”. Tipična žrtva takve stereotipizacije bili su Židovi u vrijeme rane modernizacije. (Marković, 2001: 200)

Etnički stereotipi nalaze se među najznačajnijim vrstama stereotipa, a pojavljuju se u dvije osnovne vrste: autostereotipi (slika o nama) i heterostereotipi (slika o drugome). Obje vrste su u samoj srži nacionalnog identiteta, a blisko su povezani i s mitovima. Šiber (2007: 260) kaže da i stereotipi i mitovi imaju svoju, kako psihološku, tako i društvenu funkciju. Stereotipi omogućavaju jednoznačno

“razumijevanje” kako drugih, tako i sebe, dok su mitovi dio povijesti, povijesne svijesti, identiteta i samopoštovanja. Stereotipi i mitovi posebno dolaze do izražaja, prema Šiberu, u vrijeme kriza vrijednosnog sustava, nastajanja nacionalne države i otvorenog sukoba. Tada stereotipno mišljenje dominira, a mitovi postaju temelj okupljanja i racionalizacije postojeće situacije.

Mnogobrojni autori poistovjećuju stereotipe i imidž, odnosno tvrde kako se imidž države dobrim dijelom zasniva na stereotipima o toj državi. Primjerice, Kotler i Gertner (2005: 42) tvrde kako su većina imidža zemalja stereotipi, ekstremna pojednostavljena stvarnost koja nisu nužno točna. Dodaju kako mogu biti zastarjeli, temeljeni na iznimkama umjesto na ustaljenim običajima, na dojmovima a ne na činjenicama, ali ipak prevladavaju.

Lakše je stvoriti nove pozitivne asocijacije nego pokušati riješiti se starih, ako želite popraviti imidž neke zemlje. (Kotler i Gertner, 2005: 47)

Šiber (2003: 136) kaže kako, za razliku od stereotipa, u pogledu imidža postoji želja, organizirani napor da se objekt na odgovarajući način prikaže javnosti i da se u javnosti stvori pozitivna slika o objektu. Stereotipi nastaju više-manje spontano, odražavaju aktualna zbivanja, međusobne odnose pojedinih grupa, dio su svojevrsne tradicije pojedinih društava te, nakon nekog vremena, postaju “istina po sebi” (truizmi) o čijoj se istinitosti jednostavno ne raspravlja. Šiber dodaje kako je stereotip općenitiji, trajniji i teže se modificira, dok je imidž fleksibilniji.

3. RANIJA ISTRAŽIVANJA ETNIČKE DISTANCE I STEREOTIPA MEĐU BOŠNJACIMA, HRVATIMA I SRBIMA

Sličnom problematikom do sada se, na znanstvenoj razini, ozbiljno bavilo tek nekoliko autora. Od poratnih istraživanja izdvajamo ono autora Nebojše Petrovića, koji je 2002. godine istraživao mogućnosti pomirbe između Srba, Hrvata i Bošnjaka na razini bivše države. Rezultate istraživanja objavio je 2005. u knjizi *Psihološke osnove pomirenja između Srba, Hrvata i Bošnjaka*. U empirijskom istraživanju, koje je sprovedeno na uzorku od 4.824 mladih ljudi iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije, istraživao je, među ostalim, i postojanje međusobnih stereotipa triju naroda. Prema rezultatima tog istraživanja, Srbi i Hrvati jedni druge vide gotovo identično i ta je slika donekle, ali ne pretjerano, negativna. Bošnjaci u sličnoj nijansi vide i Hrvate, dok Hrvati Bošnjake vide manje negativno, gotovo na granici neutralnosti. Opći stereotipi su najnegativniji između Srba i Bošnjaka, a posebno je negativna slika Srba u očima Bošnjaka. (Petrović, 2005: 241)

Prema tom istraživanju Srbi su najčešće percipirali Hrvate kao *nacionaliste* (28,74%), *podle* (20,87%), *hladne* (19,69%), *nadmene* (19,69%), *dvolične* (16,93%), ali i *kulturne* (15,75%), što je najviše pozicionirana pozitivna karakteristika. Istodobno, Srbi su Bošnjake vidjeli kao *religiozne* (42,13%), *fanatične* (27,17%), *fundamentaliste* (19,29%) i *nazadne* (17,72%). Nakon niza negativnih karakteristika, kao prva pozitivna dolazi *gostoljubivost* koju spominje 9,45% srpskih ispitanika. Među prvih pet karakteristika Bošnjaka, nitko od srpskih ispitanika nije spomenuo sljedeće atribute: *napredni*, *liberalni* i *kulturni*. Bošnjaci su najčešće percipirali Srbe kao *okrutne* (33,77%), *ratoborne* (29,14%), *nacionaliste* (25,97%), *nasilne* i *agresivne* (po 25,32%). Prva pozitivna karakteristika bila je: *ponosni*, koju je spomenulo 7,14% bošnjačkih ispitanika. Čak 29,87% bošnjačkih ispitanika je kao prvu karakteristiku Srba navelo *okrutnost*. Bošnjački ispitanici su Hrvate najčešće vidjeli kao *dvolične* (28,57%), *podle* (27,92%), *lukave* (26,62%), *nacionaliste* (24,03%) i *neiskrene* (22,73%).

Prvi pozitivni atribut je *kulturni* (8,44%). Hrvatski su ispitanici najčešće percipirali Srbe kao *ratoborne* (29,14%), *nacionaliste* (21,14%), *agresivne* (20,00%) i *domoljubne* (16,00%).

Hrvati su Bošnjake najčešće vidjeli kao *religiozne* (33,71%) a odmah potom kao *gostoljubive* (22,86%), pa kao *konzervativne* (20,57%), *duhovite* (17,14%), *tradicionaliste* (15,43%) i *vesele* (14,86%). Tako pozitivna percepcija Bošnjaka iz hrvatske perspektive mogla bi na prvi pogled iznenaditi. Međutim, objašnjenje se nalazi u činjenici da su hrvatski ispitanici anketirani u Hrvatskoj, a ne u Bosni i Hercegovini. Naime, bosanskohercegovački Hrvati puno negativnije percipiraju svoje sugrađane (što ćemo vidjeti u nastavku rada) nego njihovi sunarodnjaci u matičnoj državi, koja dobrim dijelom svoju percepciju temelji, budimo realni, više na filmovima i popularnim televizijskim serijama, nego na osobnom iskustvu. Zanimljivo je da kod Srba nema tolike razlike u percepciji Hrvata i Bošnjaka, bez obzira jesu li ispitanici iz Srbije, ili iz Republike Srpske u BiH.

Srđan Puhalo u dva je navrata (2003. i 2009.) na razini Bosne i Hercegovine istraživao etničku distancu unutar tri naroda. Uspoređujući rezultate svoja dva metodološki slična istraživanja u knjizi *Etnička distanca i (auto)stereotipi građana Bosne i Hercegovine* Puhalo (2009: 57) zaključuje kako se etnička distanca građana hrvatske nacionalnosti prema Srbima donekle smanjila u odnosu na 2002. godinu. Uzrok tih promjena vidi u otvorenoj potpori i razumijevanju Srba i njihovih političkih lidera za zahtjeve koje dolaze od Hrvata i njihovih političara, kao što su treći entitet ili poseban TV kanal na hrvatskom jeziku. Također, u proteklom razdoblju nije bilo značajnijih konflikata između Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini, što je zasigurno utjecalo na smanjenje etničke distance među njima. Zanimljivo je da Hrvati podjednako prihvataju, odnosno odbacuju Bošnjake i Srbe.

Rezultati istraživanja među Bošnjacima pokazuju da najviše prihvataju Hrvate a potom Srbe. Međutim, zabrinjavajuća je činjenica kako je etnička distanca Bošnjaka prema drugim narodima povećana u odnosu na prethodno istraživanje. Slično se dogodilo i sa srpskim ispitanicima, gdje je, također, zabilježeno povećanje etničke

distance prema druga dva naroda. Puhalo (2009: 57) vidi uzrok jačanja etničke distance kod Srba u političkoj radikalizaciji i njihovom strahu za opstanak Republike Srpske, dok za jačanje etničke distance kod Bošnjaka teže definira uzrok.

Zanimljivo je kako su i za Bošnjake i za Srbe Hrvati najpoželjniji narod. Međutim, prema Hrvatima ta dva naroda imaju prilično oprečan odnos. I jedni, i drugi Hrvate vide kao civiliziran i kulturnar narod, ali narod kojem se ne smije vjerovati jer su podmukli i zli. Steže se dojam da su Hrvati poželjni susjedi ali im se ne smiju okrenuti leđa. S druge strane, Bošnjake se percipira kao neiskrene i svadljive, a Srbi im posebno dodaju i imidž podanika. Hrvati i Bošnjaci za Srbe misle da ne vole druge narode te da su svadljivi i neiskreni (Puhalo, 2009: 58). Očito je kako su ispitanici svoje zaključke ponajviše temeljili na iskustvima iz proteklog rata, odnosno ulogama u njemu. Ta su događanja ostavila snažan pečat na međusobnu percepciju i međusobne odnose. Kontakti s pripadnicima drugih naroda, na drugom su mjestu kao izvor informacija o njima. No nažalost, međuetnička komunikacija među građanima ove države još je prilično slaba. Treći kanal po važnosti u informiranju o drugima je razgovor s prijateljima i susjedima. Zanimljivo je kako, po riječima ispitanika, političari i njihov rad malo utječu na stvaranje slike o drugim narodima, jer im se očito malo vjeruje, ali ne smijemo zaboraviti da su političari ti koji kreiraju okruženje u kojem žive građani (Puhalo, 2009: 59). U svakom slučaju, zanimljivi rezultati ovih istraživanja su pokazali – kako kaže njihov autor – da pripadnici triju naroda i dalje ne vjeruju jedni drugima, te da su “spremni živjeti jedni pored drugih, a ne jedni s drugima”.

4. METODOLOGIJA I REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Potaknuti takvim saznanjima i situacijom na terenu, pokušali smo dodatno istražiti postoje li (i ako da – pod kojim uvjetima) mogućnosti razvijanja suradnje među Bošnjacima, Hrvatima i Srbima a time i jačanja Bosne i Hercegovine kao države. U svibnju 2010. (dakle, prije početka kampanje za opće izbore u Bosni Hercegovini) proveli smo terensko anketno reprezentativno istraživanje javnog mnijenja među građanima Bosne i Hercegovine. U istraživanju je sudjelovalo 1.000 ispitanika iz cijele Bosne i Hercegovine. Uzorak je bio slučajan i nacionalno reprezentativan, među građanima BiH starijima od 15 godina. Struktura uzorka je odgovarala populaciji (Bošnjaci 46%, Srbi 36%, Hrvati 16%, ostali 2%).

Ciljevi istraživanja su bili: istražiti međusobnu percepciju Bošnjaka, Hrvata i Srba u različitim dijelovima BiH; istražiti postojeće stereotipe i predrasude unutar tri naroda; istražiti imidž pojedinih naroda unutar BiH; istražiti percepciju BiH iz perspektive pojedinih naroda; istražiti mogućnosti poboljšanja imidža pojedinih naroda kod druga dva naroda; te istražiti mogućnosti jačanja identiteta Bosne i Hercegovine među njezinim narodima. Dakle, pored klasičnog istraživanja stereotipa i imidža, pokušali smo utvrditi razloge i uzroke tih pojava, te pronaći minimum konsenzusa kod građana o budućnosti BiH. Također, istražujući stereotipe pokušali smo u njima pronaći pozitivne potencijale za jačanje međusobnih odnosa i vraćanje narušenog povjerenja među narodima.

4.1. *Koliko nam je važna nečija nacionalnost?*

Za razliku od Puhala (2003, 2009), koji se temeljito bavio etničkom distancom među narodima u BiH, u ovom istraživanju nastojali smo testirati samo eventualne razlike, bez namjere izravne komparacije. Iz rezultata istraživanja možemo zaključiti kako je etnička distanca Hrvata prema Bošnjacima manja od distance koju imaju Srbi prema Bošnjacima. Zanimljivo je kako su Hrvati puno spremniji

od Srba imati prijatelja ili kolegu Bošnjaka, no kad je u pitanju ženidba ili udata člana obitelji za Bošnjaka ili Bošnjakinju distanca je slična i kod Srba i kod Hrvata. Distanca Bošnjaka i Hrvata prema Srbima je približna u svim kategorijama osim u “da netko iz moje obitelji sklopi brak s njim/s njom” gdje Bošnjaci imaju puno manju distancu. Srbi podjednaku distancu imaju i prema Bošnjacima i prema Hrvatima. I Hrvati, također, imaju podjednaku distancu prema druga dva naroda, s tim da je nešto manja prema Bošnjacima, s kojima dijele Federaciju BiH. Što se tiče distance prema Hrvatima, uočavamo kako prema njima Bošnjaci imaju nešto manju etničku distancu nego Srbi.

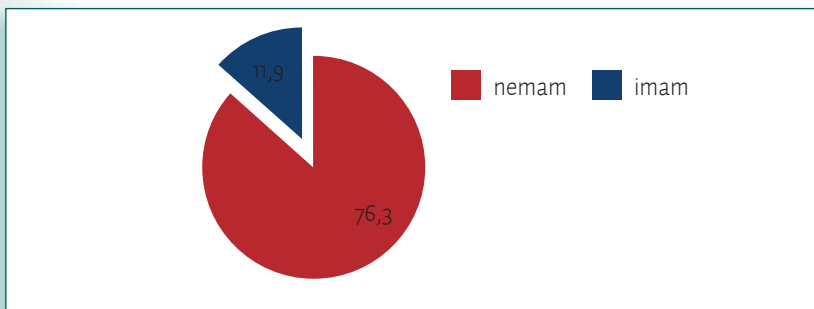
Tablica 1. Istraživanje etničke distance

	Prema Bošnjacima		Prema Srbima		Prema Hrvatima	
	Hrvati	Srbi	Bošnjaci	Hrvati	Bošnjaci	Srbi
Da živi u mom selu ili gradu	88,4	80,1	91,9	88,8	93,3	83,1
Da mi bude kolega/ica na poslu	91,2	80,2	90,3	88,0	92,4	82,7
Da mi je prijatelj/ica	85,6	66,1	80,9	83,3	82,6	68,2
Da netko iz moje porodice sklopi brak s njim/njom	28,2	27,4	34,5	25,8	36,1	30,6

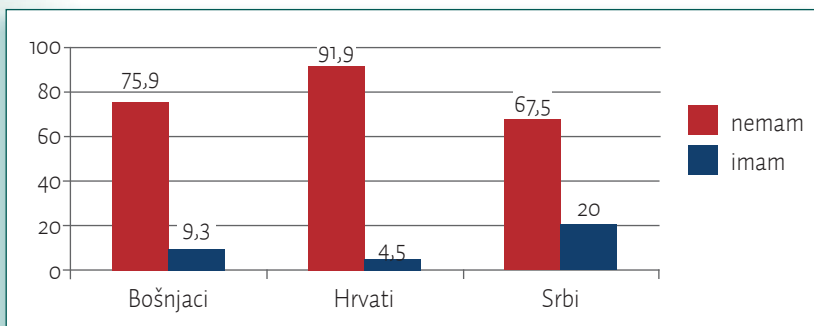
Kod odgovora u kojima ispitanici ocjenjuju svoje ponašanje, većina ispitanika se odlučuje uglavnom za društveno poželjne odgovore, pa bismo na prvi pogled mogli zaključiti kako u Bosni i Hercegovini uopće nema nacionalnih predrasuda. Primjerice, na pitanje “Možete li za sebe reći da imate nacionalne predrasude?” 76,3% ukupne populacije je odgovorilo da nema a tek 11,9% da ima. Analiziramo li odgovore prema pojedinim narodima, najmanje nacionalnih predrasuda ima kod Hrvata (4,5%), potom kod Bošnjaka (9,3%) a najviše kod Srba (20%). Slične odgovore smo kod Srba i Hrvata dobili i na pitanje koliko im je važna nacionalnost kod biranja prijatelja. Međutim, kod ovog pitanja zanimljiva je činjenica

kako je porastao broj Bošnjaka koji su odgovorili kako im je važna nacionalnost kod biranja prijatelja na 16,1%. S tvrdnjom kako imaju nacionalne predrasude i kako im je važna nacionalnost kod biranja prijatelja u većoj mjeri se slažu ispitanici iz sjevernog dijela Republike Srpske, stanovnici Zeničko-dobojskog i Srednjobosanskog kantona, te ispitanici nižeg obrazovanja. Najmanje nacionalnih predrasuda – sudeći po istraživanju – imaju stanovnici sva tri hercegovačka kantona (Zapadnohercegovački, Herceg-bosanski i Hercegovačko-neretvanski), te ispitanici s područja tuzlanske i posavske regije. U Hercegovini je mahom riječ o hrvatskim ispitanicima. Očito je kako su manje nacionalne predrasude u područjima gdje dominira jedan narod (Hercegovina, Posavina, Tuzla), nego u područjima s miješanim stanovništvom.

Grafički prikaz 1 – Smatra li ispitanik da ima nacionalne predrasude (cjelokupna populacija) %

Grafički prikaz 2 – Smatra li ispitanik da ima nacionalne predrasude (podjela prema etničkoj pripadnosti) %

Testirali smo i odnos prema nečijoj nacionalnosti te izražavanje negativnog stava prema drugima (ogovaranjem, diskriminacijom, izbjegavanjem pomoći, prijemima i agresijom), Međutim, više od 80% ispitanika svih triju naroda tvrdi kako se time ne koristi. Pritom, nema značajnih razlika po socio-demografskim obilježjima. Gotovo svi ispitanici imaju umjeren i odmjeren odnos prema nečijoj nacionalnosti.

Tablica 2 - Svoj loš/negativan stav prema nečijoj nacionalnosti izražavam ogovaranjem

% odnos slaganja s tvrdnjom	Kojoj etničkoj grupi vi najvećim dijelom pripadate (%)		
	Bošnjak	Hrvat	Srbin
Slažem se	2	6	5
Ne slažem se	88	80	87
Ne mogu procijeniti	10	14	8

Tablica 3 - Svoj loš/negativan stav prema nečijoj nacionalnosti izražavam diskriminacijom, ne želim pomoći

% odnos slaganja s tvrdnjom	Kojoj etničkoj grupi vi najvećim dijelom pripadate (%)		
	Bošnjak	Hrvat	Srbin
Slažem se	3	2	2
Ne slažem se	87	86	93
Ne mogu procijeniti	11	12	6

Tablica 4 - Svoj loš/negativan stav prema nečijoj nacionalnosti otvoreno izražavam prijemima i agresijom

% odnos slaganja s tvrdnjom	Kojoj etničkoj grupi vi najvećim dijelom pripadate (%)		
	Bošnjak	Hrvat	Srbin
Slažem se	1	3	1
Ne slažem se	91	84	94
Ne mogu procijeniti	8	13	5

4.2. Mi i drugi kroz stereotype

Unatoč pozitivnim odgovorima na prethodno pitanje, zagebemo li ispod površine susrećemo se međusobnim percepcijama i odnosima, koji i nisu tako idilični. Naime, kod istraživanja predrasuda i stereotipa često se događa takav paradoks, gdje s jedne strane imamo društveno poželjne odgovore a, s druge strane, opise iz kojih se može nazrijeti čak i mržnja.

Po svemu sudeći, stereotipi se nisu previše promijenili u odnosu na ranija istraživanja. Doduše, 2010. godine u prvi plan dolazi nešto više pozitivnih karakteristika. U pogledu autostereotipa, uglavnom sva tri naroda o sebi misle kako su poštteni, marljivi i gostoljubivi. Istodobno, o drugima misle kako su dvolični.

Izolirajući prevladavajuće stereotype, možemo zaključiti kako su Bošnjaci iz persepektive ukupne populacije *spremni pomoći, marljivi, poštteni i dvolični* (više od 25% ukupne populacije). Srbi su, sudeći po ocjenama svih ispitanika *dvolični, marljivi, poštteni, spremni pomoći, hladni, agresivni i ponosni* (više od 25% ukupne populacije). Hrvati su, pak, *kulturni, marljivi, dvolični i hladni* (više od 24%).

Tablica 5 – Prevladavajući stereotipi (cjelokupna populacija) %

%	Bošnjaci	Hrvati	Srbi
Marljivi	39,2	27,5	26,8
Poštteni	37,0	19,6	25,6
Spremni pomoći	45,3	21,4	25,6
Kulturni	12,6	49,0	11,5
Tolerantni	21,1	16,9	19,4
Hladni	12,6	23,9	25,6
Dvolični	28,4	24,9	27,4
Okrutni	5,6	6,0	20,0
Agresivni	5,0	3,6	25,4

Nazadni	17,4	3,5	6,4
Ponosni	19,8	22,5	24,8
Nadmeni	4,1	21,0	6,5
Gostoljubivi	20,9	22,7	20,4
Neiskreni	16,6	18,8	15,5
Bez odgovora	1,1	0,4	1,1

Pritom, najnegativnije značajke jedni drugima međusobno daju Bošnjaci i Srbi. Tako su Bošnjaci za Srbe: *dvolični* (52%), *nazadni* (31%), *neiskreni* (30%) te *spremni pomoći* (29%) i *marljivi* (27%). Isto-dobno, Srbi su za Bošnjake: *hladni* (43%), *dvolični* (43%), *agresivni* (41%), *okrutni* (34%), *neiskreni* (18%) te *ponosni* i *marljivi* (po 17%).

Tablica 6 – Stereotipi o Bošnjacima (podjela odgovora prema etničkoj pripadnosti) %

%	Marljivi	Pošteni	Spremni pomoći	Kulturni	Tolerantni	Hladni	Dvolični	Okrutni	Agresivni
Hrvati	25,1	19,5	36,4	10,9	16,6	15,3	38,5	6,9	3,3
Srbi	29,1	13,0	30,4	6,9	11,6	25,4	50,1	10,8	10,8

%	Nazadni	Ponosni	Nadmeni	Gostoljubivi	Neiskreni	Bez odgovora
Hrvati	24,2	25,4	2,4	31,3	29,9	2,3
Srbi	30,2	7,5	7,7	15,1	29,8	1,6

Tablica 7 – Stereotipi o Srbima (podjela odgovora prema etničkoj pripadnosti) %

%	Marljivi	Pošteni	Spremni pomoći	Kulturni	Tolerantni	Hladni	Dvolični	Okrutni	Agresivni
Bošnjaci	16,6	7,7	15,3	11,2	8,9	42,9	42,6	35,1	40,9
Hrvati	17,1	9,3	13,6	7,0	13,3	30,9	39,1	20,2	33,4

%	Nazadni	Ponosni	Nadmeni	Gostoljubivi	Neiskreni	Bez odgovora
Bošnjaci	8,6	17,4	8,0	9,2	18,3	0,8
Hrvati	11,4	21,4	13,9	16,4	35,3	2,3

Dakle, od najučestalijih pet značajki, Bošnjaci Srbima nisu dali ni jednu pozitivnu. Istodobno, Hrvati su im dali tek jednu pozitivnu. Naime, Srbi su za Hrvate: *dvolični* (37%), *neiskreni* (34%), *agresivni* (32%), *hladni* (29%) te *ponosni* (23%) i *marljivi* (20%). Bošnjaci su prošli nešto bolje. Kod Bošnjaka Hrvati prepoznaju sljedeće značajke: *dvolični* (36%), *spremni pomoći* (36%), *gostoljubivi* (32%), *neiskreni* (31%), *marljivi* (28%), *ponosni* (25%) te *nazadni* (24%). Da Hrvati imaju najbolji imidž u Bosni i Hercegovini svjedoči činjenica kako su im od "top 5" značajki Bošnjaci dali svih pet pozitivnih, a Srbi čak dvije. Hrvati su tako u očima Bošnjaka: *kulturni* (52%), *marljivi* (26%), *ponosni* (26%), *spremni pomoći* (25%) i *gostoljubivi* (23%) a za Srbe: *kulturni* (45%), *hladni* (41%), *dvolični* (35%), *neiskreni* (27%), *marljivi* (26%) i *nadmeni* (22%).

Tablica 8 – Stereotipi o Hrvatima (podjela odgovora prema etničkoj pripadnosti) %

%	Marljivi	Pošteni	Spremn pomoći	Kulturni	Tolerantni	Hladni	Dvolični	Okrutni	Agresivni
Bošnjaci	25,1	15,8	25,6	51,5	22,1	18	22,8	3,5	2,0
Srbi	26,4	10,4	13,3	45,4	10,7	41,2	35,1	11,5	6,9

%	Nazadni	Ponosni	Nadmeni	Gostoljubivi	Neiskreni	Bez odgovora
Bošnjaci	4,3	26,6	22,6	23,1	16,8	0,4
Srbi	3,5	12,9	22,7	14,3	25,8	0,3

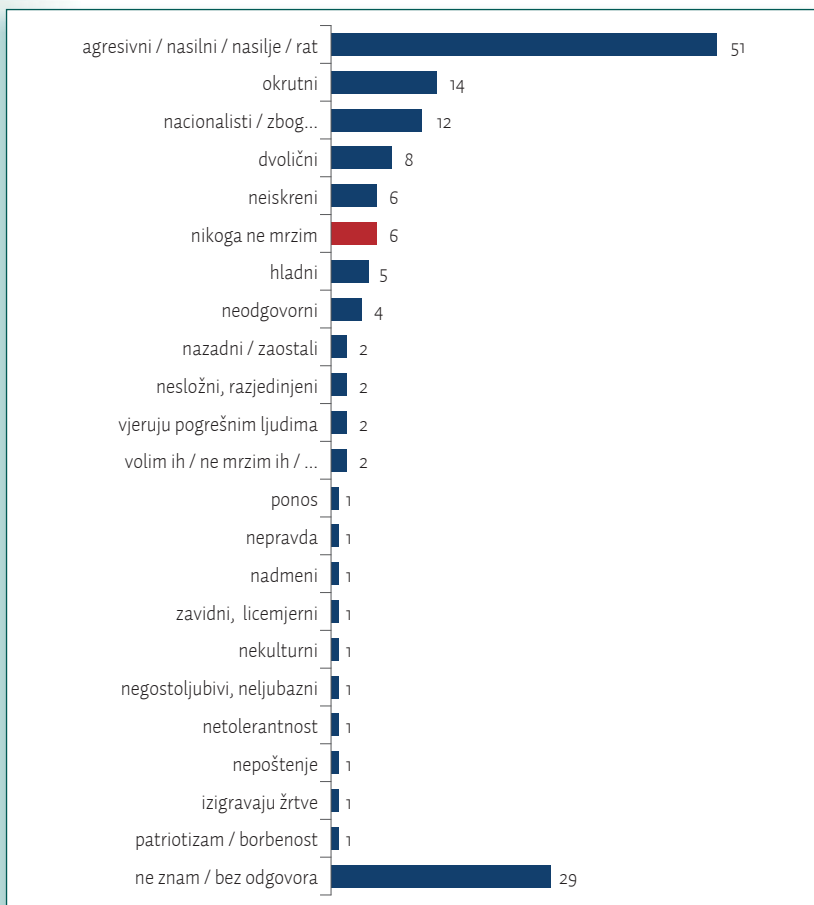
Zanimljivo je kako se Hrvatima epitet kulturnog naroda na ovim prostorima pripisuje već desetljećima, i kako ratna događanja nisu utjecala na taj stereotip. Međutim, puno je zanimljivija činjenica naglog poboljšanja imidža bosanskohercegovačkih Hrvata, posebice kod Bošnjaka, u odnosu na prethodna istraživanja. Jedno od mogućih tumačenja jest činjenica da Hrvati postaju sve manje važan politički subjekt u toj državi, koji bi se nalazio “na putu” bilo Bošnjacima, bilo Srbima, u realiziranju njihovih nacionalnih ciljeva, pa kao manje bitni, postaju i više simpatični. Drugi mogući razlog je da ih se počelo percipirati kroz prizmu matične im države Republike Hrvatske, koja u cijeloj Bosni i Hercegovini uživa relativno dobar imidž, što je manje vjerojatno.

4.3. Što nas smeta kod drugih naroda, a zbog čega im se divimo?

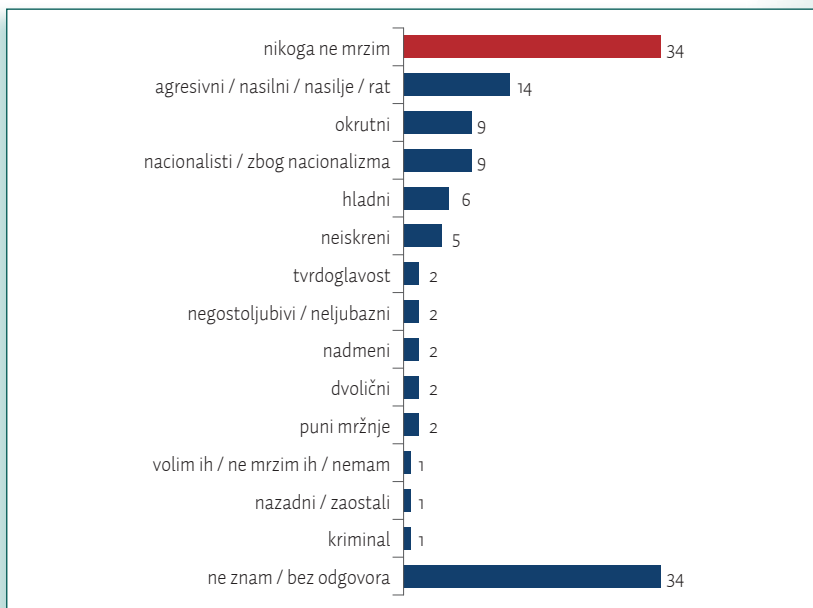
Kako bismo utvrdili što pojedini narodi najviše “zamjeraju” drugima, istraživali smo stvari, činjenice ili pojavnosti koje ispitanicima najviše smetaju kod drugih naroda.

Hrvati i Bošnjaci tako imaju negativno mišljenje o Srbima zbog rata i nasilja te ih smatraju okrutnima i nacionalistima.

Grafički prikaz 3 – Navedite tri stvari zbog kojih ne volite **Srbe** (višestruki odgovori, BOŠNJAČKI ispitanici) %

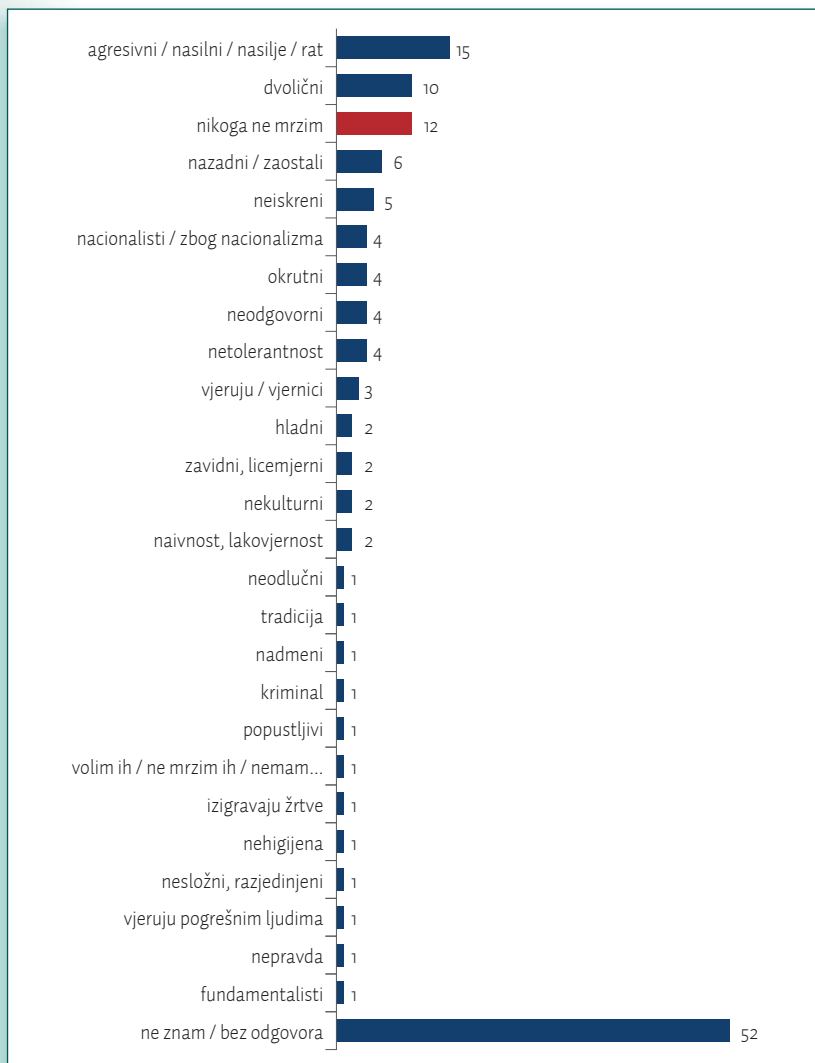

Grafički prikaz 4 – Navedite tri stvari zbog kojih ne volite **Srbe** (višestruki odgovori, HRVATSKI ispitanici) %

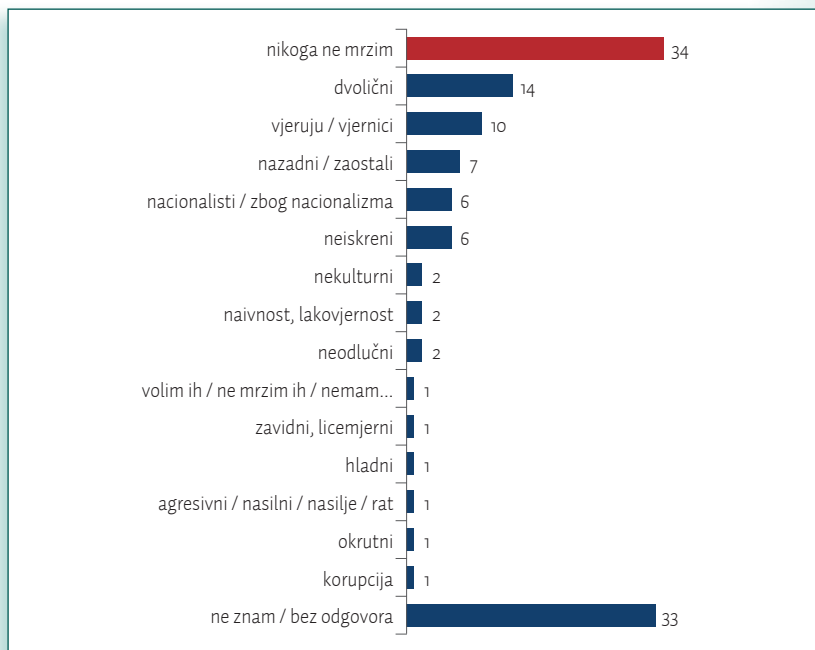

Srbi i Hrvati, pak, Bošnjake smatraju dvoličnima. Srbi im zamjeraju rat i nasilje, a Hrvati prevelik utjecaj religioznosti na javni život. I jedni i drugi ih, u značajnijoj mjeri, smatraju zaostalima.

Grafički prikaz 5 – Navedite tri stvari zbog kojih ne volite **Bošnjake** (višestruki odgovori, SRPSKI ispitanici) %

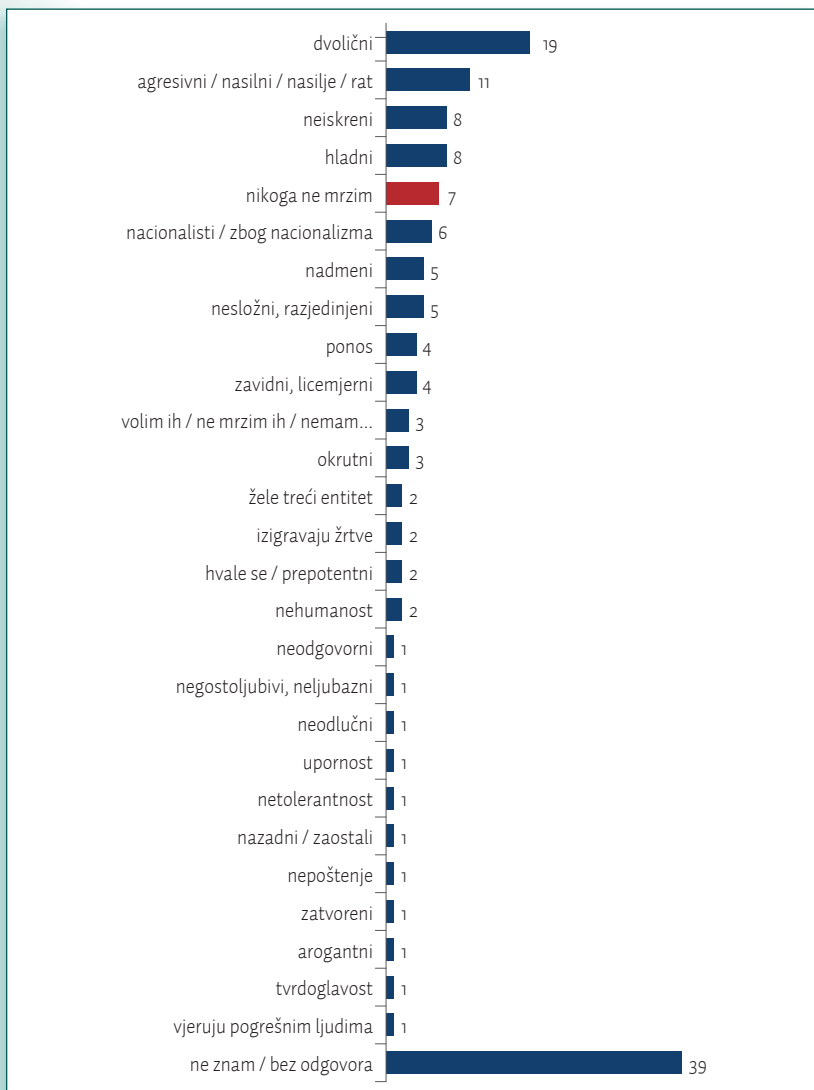

Grafički prikaz 6 – Navedite tri stvari zbog kojih ne volite **Bošnjake** (višestruki odgovori, HRVATSKI ispitanici) %

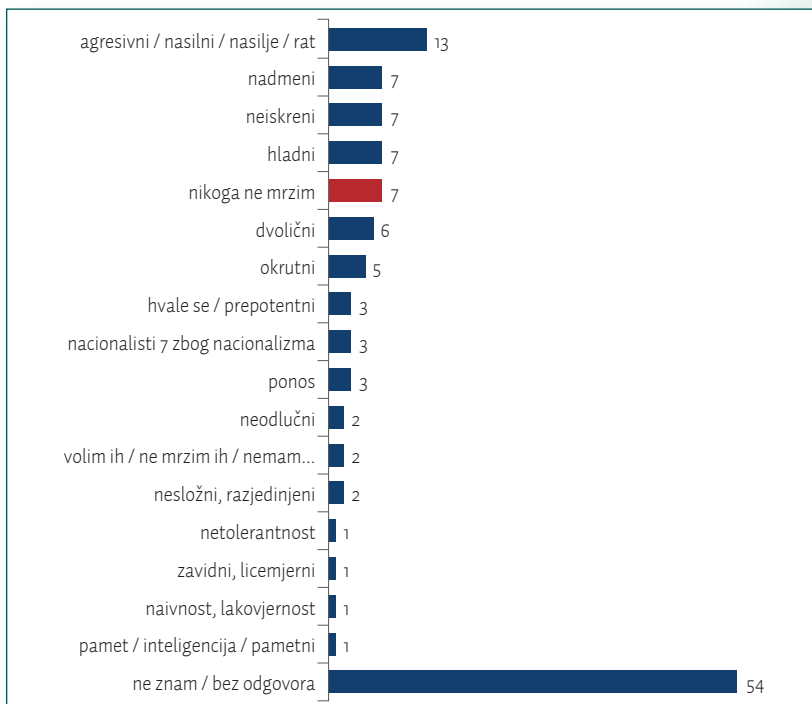

Srbi i Bošnjaci o Hrvatima imaju negativno mišljenje, također, zbog rata i nasilja. Uz to, Srbi ih smatraju nadmenima a Bošnjaci dvoličnima. I jedni i drugi ih smatraju neiskrenima i hladnima. U svakom slučaju, očito je rat bio najveći proizvođač međusobnog nepovjerenja i zahlađanja odnosa među narodima.

Grafički prikaz 7 – Navedite tri stvari zbog kojih ne volite **Hrvate** (višestruki odgovori, BOŠNJAČKI ispitanici) %

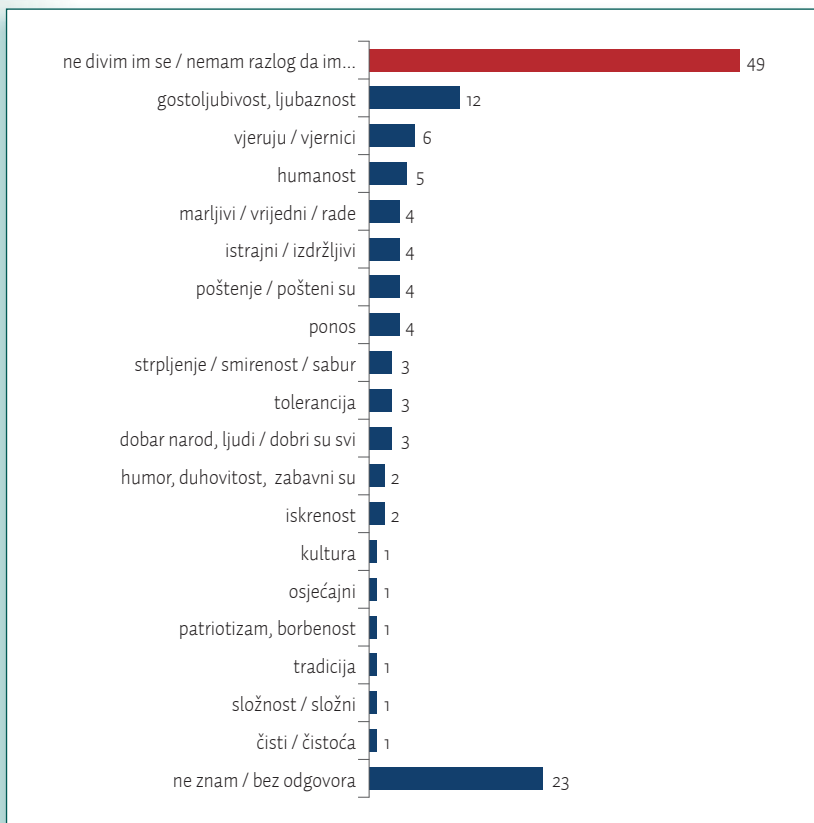
Grafički prikaz 8 – Navedite tri stvari zbog kojih ne volite **Hrvate** (višestruki odgovori, SRPSKI ispitanici) %

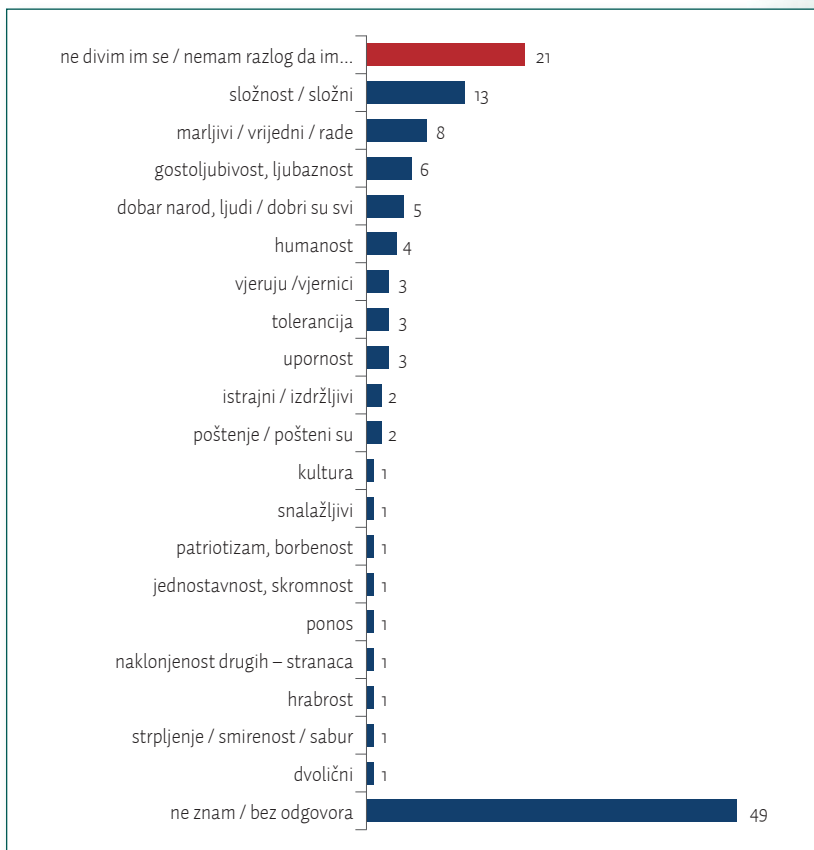
Kao što je vidljivo, najveći uzrok negativnih stajališta vezan je uz rat i sukobe, a nakon toga se pojavljuju stereotipi.

S druge strane, istraživali smo i činjenice zbog kojih se ispitanici jednog naroda dive drugim narodima. Uglavnom, Hrvati se dive Bošnjacima zbog njihove gostoljubivosti i odanosti vjeri. Srbi im se dive zbog sloge, marljivosti i gostoljubivosti. Bošnjaci i Hrvati se dive Srbima zbog njihove sloge i marljivosti. Bošnjaci im se dive i zbog ponosa i upornosti, a Hrvati zbog gostoljubivosti i ustrajnosti. I Bošnjaci i Srbi dive se Hrvatima zbog njihove kulture i radišnosti. Bošnjaci im se dive i zbog ponosa i ljubaznosti a Srbi zbog snalažljivosti i složnosti.

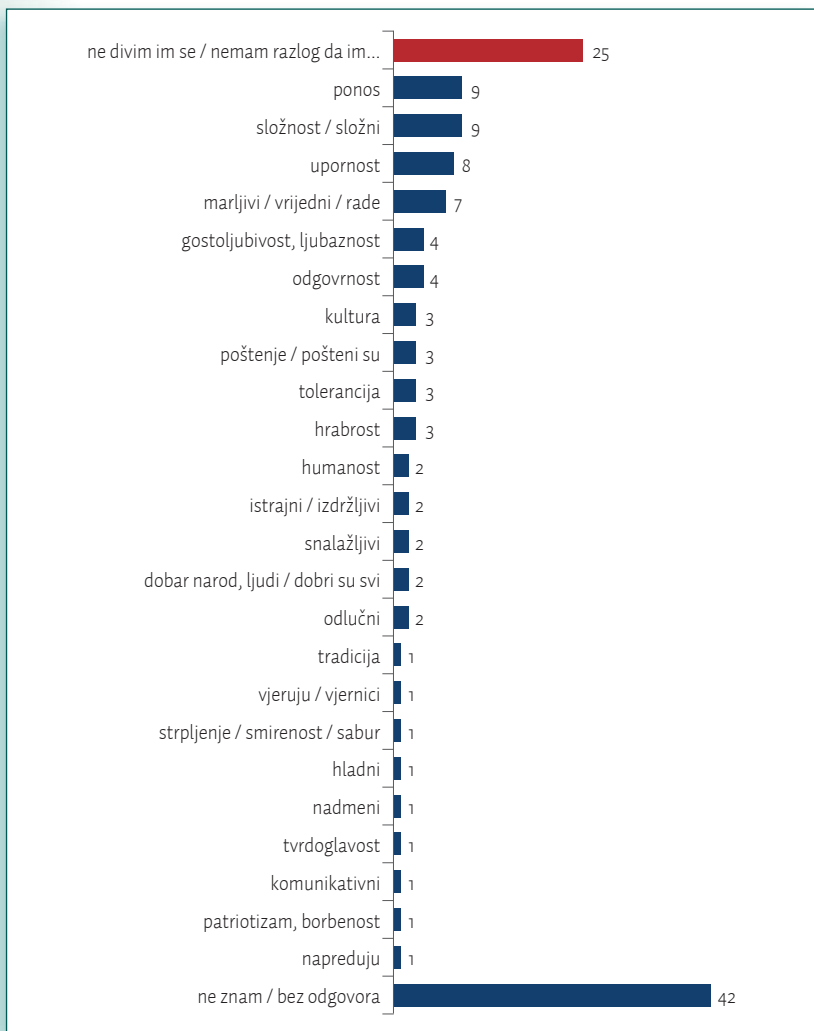
Grafički prikaz 9 – Navedite tri stvari zbog kojih se divite **Bošnjacima** (višestruki odgovori, HRVATSKI ispitanici) %

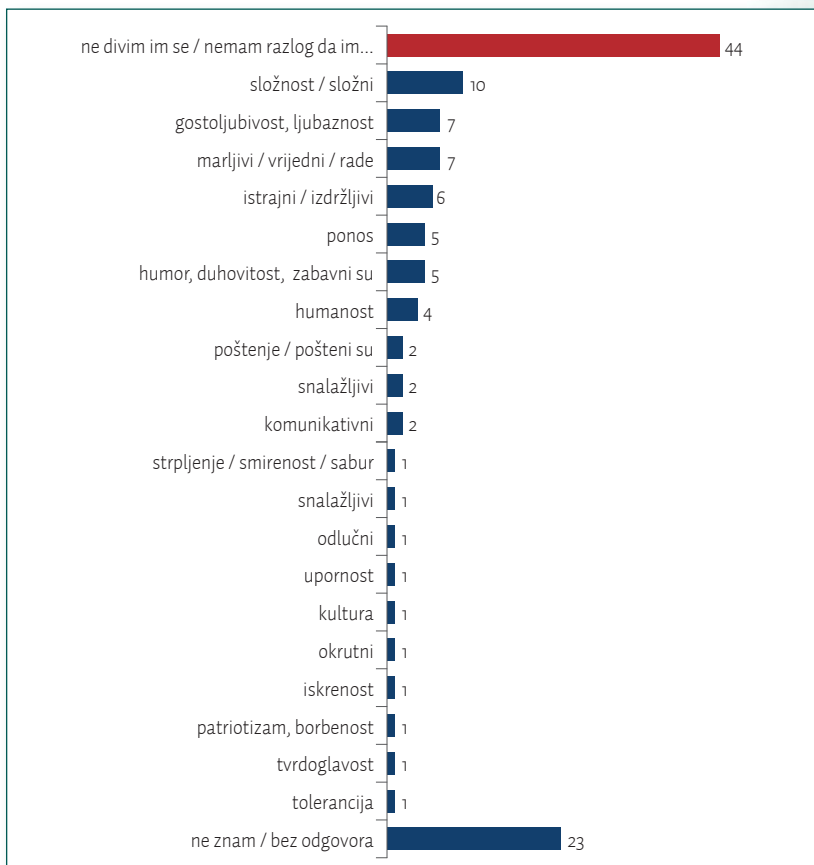
Grafički prikaz 10 – Navedite tri stvari zbog kojih se divite **Bošnjacima** (višestruki odgovori, SRPSKI ispitanici) %

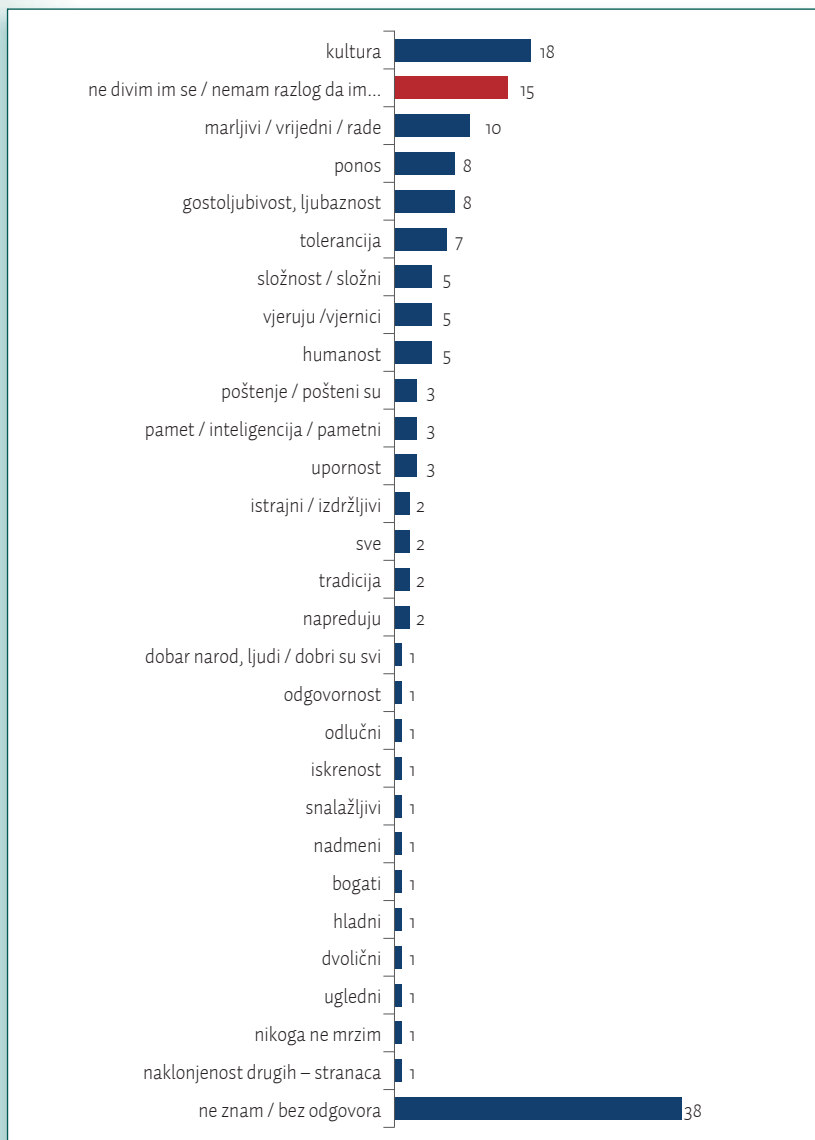
Grafički prikaz 11 – Navedite tri stvari zbog kojih se divite **Srbima** (višestruki odgovori, BOŠNJAČKI ispitanici) %

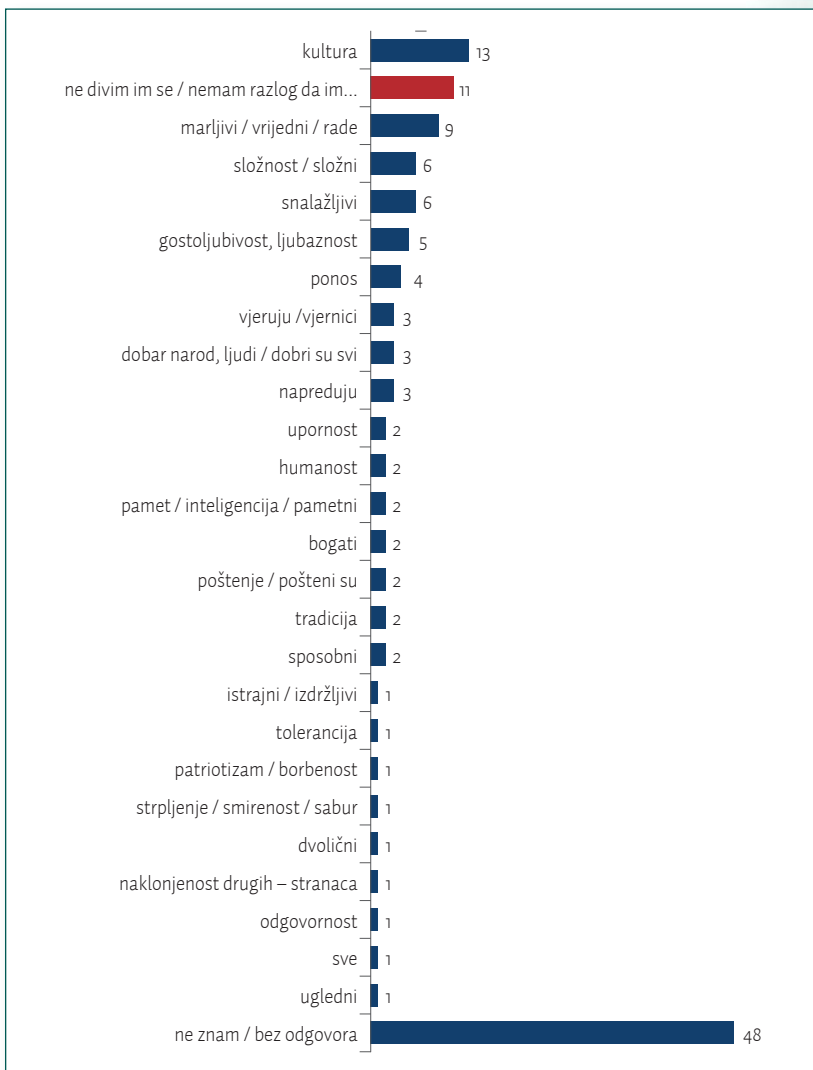
Grafički prikaz 12 – Navedite tri stvari zbog kojih se divite **Srbima** (višestruki odgovori, HRVATSKI ispitanici) %

Grafički prikaz 13 – Navedite tri stvari zbog kojih se divite **Hrvatima** (višestruki odgovori, BOŠNJAČKI ispitanici) %

Grafički prikaz 14 – Navedite tri stvari zbog kojih se divite **Hrvatima** (višestruki odgovori, SRPSKI ispitanici) %

4.4. Što bi trebali učiniti drugi, da promijenimo stav prema njima?

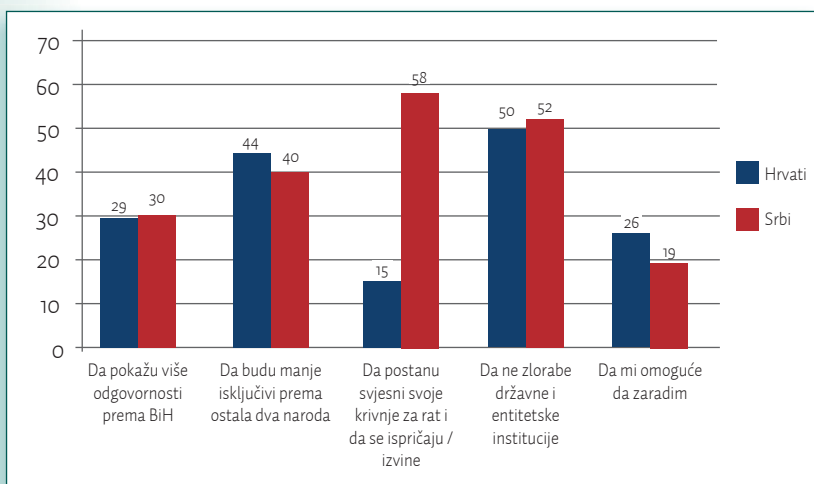
Kako bismo pokušali učiniti korak prema jačanju suradnje, pokušali smo otkriti što bi navelo ispitanike da promijene svoje stajalište o pojedinim narodima i njihovim pripadnicima, nudeći im različite mogućnosti odgovora.

Interpretirajući rezultate istraživanja možemo zaključiti kako Hrvati i Srbi traže od Bošnjaka da ne zlorabe državne i entitetske institucije (više od 50% ispitanika) te da budu manje isključivi prema druga dva naroda (više od 40%).

Zanimljivo je kako u ovim pitanjima među hrvatskim i srpskim ispitanicima vlada priličan konsenzus, što jasno govori o nužnosti promjene ponašanja bošnjačkih lidera prema druga dva naroda, ukoliko žele pridobiti njihovu potporu u jačanju Bosne i Hercegovine.

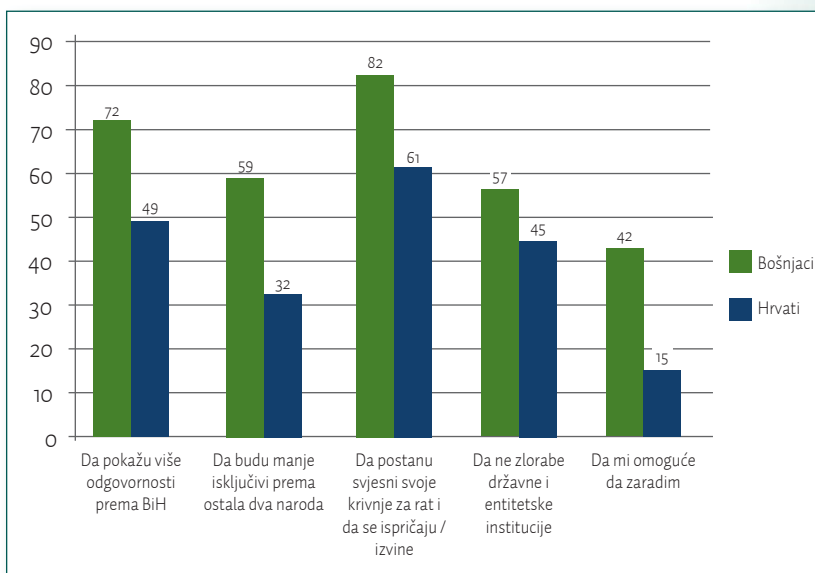
Srbi (za razliku od Hrvata) očekuju od Bošnjaka da postanu svjesni svoje krivnje za rat i da se ispričaju (to traži čak 58% Srba). Tek 15% Hrvata smatra da bi se Bošnjaci trebali ispričati Srbima za počinjene zločine.

Grafički prikaz 15 - Što bi vas navelo da promijenite svoj stav o Bošnjacima u BiH - %?

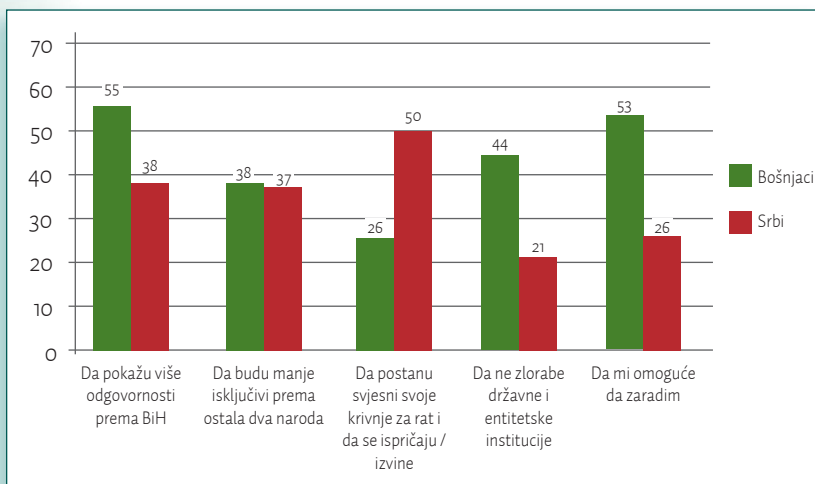

Među bošnjačkim i hrvatskim ispitanicima u Federaciji postoji priličan konsenzus o “srpskoj” krivnji za ratna stradanja u BiH te imidžu vladajuće politike u Republici Srpskoj, koja ignorira nacionalne institucije i teži samostalnosti. Naime, i Hrvati (61%), i Bošnjaci (82%) očekuju od Srba da postanu svjesni svoje krivnje za rat i da se ispričaju, da pokažu više odgovornosti prema BiH (Bošnjaci 72%, Hrvati 49%) te da ne zlorabe državne institucije (Bošnjaci 57%, Hrvati 45%). Bošnjaci, u većoj mjeri (59%) od Hrvata (32%), smatraju da Srbi trebaju biti manje isključivi prema druga dva naroda. Hrvati, koji u posljednje vrijeme primaju načelnu potporu u borbi za treći entitet od predsjednika RS-a Milorada Dodika, ne smatraju baš da su Srbi unutar BiH isključivi, iako zlorabe državne institucije.

Grafički prikaz 16 - Što bi vas navelo da promijenite svoj stav o Srbima u BiH - %?

Grafički prikaz 17 - Što bi vas navelo da promijenite svoj stav o Hrvatima u BiH - % ?

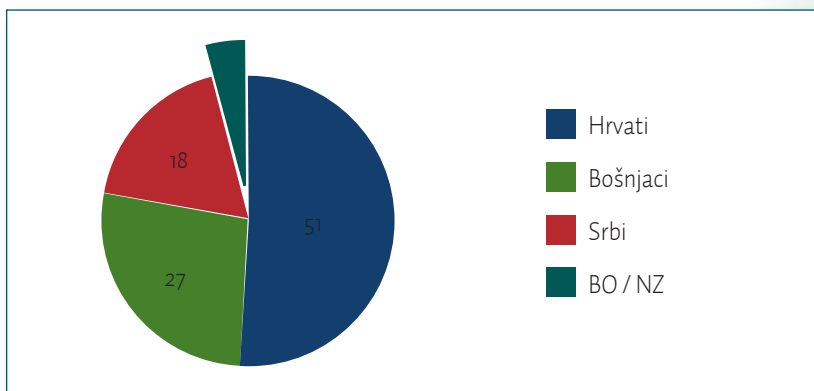

Bošnjaci i Srbi se uglavnom ne slažu u pogledu očekivanja od Hrvata, osim da budu manje isključivi prema druga dva naroda (38% i 37%).

Bošnjaci, u značajnijoj mjeri (55%) od Srba (38%), očekuju da Hrvati pokažu više odgovornosti prema BiH. Srbi smatraju kako i Hrvati trebaju postati svjesni svoje krivnje za rat i ispričati se (50%), dok većina Bošnjaka ne misli tako (ovu opciju je izabralo tek 26% ispitanika). Bošnjaci smatraju kako Hrvati trebaju prestati zlorabiti državne i entitetske institucije (44%), dok tek 21% srpskih ispitanika vjeruje da Hrvati to stvarno čine.

Zanimljivo je da čak 55% Bošnjaka očekuje od Hrvata (kao i od Srba, ali u puno manjoj mjeri – 42%) da im omoguće da zarade. Naime, svi su ispitanici uvjereni kako su Hrvati u Bosni i Hercegovini ekonomski najneovisniji i stabilniji. Naime, 48% bošnjačkih, 47% srpskih i čak 74% hrvatskih ispitanika smatra da upravo Hrvati imaju najbolji ekonomski standard i da najbolje žive u Bosni i Hercegovini. Ispitanici bošnjačke nacionalnosti na drugo mjesto stavljaju sebe (37%) a srpske sebe (34%). Ovaj zaključak se vjerojatno temelji na većoj gospodarskoj razvijenosti područja na kojima većinski žive Hrvati, te snažnom prisustvu hrvatskih tvrtki u cijeloj Bosni i Hercegovini.

Grafički prikaz 18 – Što mislite koji narod u BiH najbolje živi, s obzirom na ekonomski standard – ukupna populacija %?

Tablica 9 – Što pojedine etničke skupine misle koja etnička skupina najbolje živi, s obzirom na ekonomski standard

%	Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Bez odgovora / ne zna
Bošnjaci	74	13	9	4
Hrvati	48	37	9	6
Srbi	45	19	34	1

4.5. Tko je odgovoran za sukobe u Bosni i Hercegovini?

Kako bismo mogli razgovarati o konsenzusu o zajedničkoj budućnosti, nužno je postići barem njegov minimum o nedavnoj prošlosti na ovim prostorima. Stoga smo nastojali istražiti percepciju međusobne odgovornosti za nedavna ratna zbivanja. Odgovori ispitanika su potvrdili kako su tri konstitutivna bosanskohercegovačka naroda daleko od konsenzusa o tom pitanju. Zapravo svatko od njih ima svoje poglede na devedesete godine 20. stoljeća na ovim prostorima, odnosno odgovornost za rat.

Tablica 10 – Mišljenje ispitanika tko je najodgovorniji za rat u BiH (prema etničkoj pripadnosti)

%	Srbi	Hrvati	Bošnjaci
Srbi	1,2	29,8	43,0
Hrvati	4,9	5,6	6,6
Muslimani/Bošnjaci	13,7	9,3	1,1
Slobodan Milošević	16,1	22,5	49,9
Franjo Tuđman	36,8	6,6	26,1
Alija Izetbegović	43,7	8,5	5,7
JNA	0,5	10,5	8,9
Tadašnji političari u Jugoslaviji	52,2	57,7	31,9
Međunarodna zajednica	56,5	10,8	14,7
Splet okolnosti	18,9	28,5	15,9
Netko drugi	1,2	1,0	3,9
Ne mogu procijeniti	1,5	0,0	2,1

Srbi najviše odgovornom smatraju međunarodnu zajednicu (56,5% ispitanika) i sve tadašnje političare u bivšoj Jugoslaviji (52,2%). Nakon takve podjele odgovornosti, 43,7% srpskih ispitanika “optužuje” prvog bosanskohercegovačkog predsjednika i bošnjačkog lidera Aliju Izetbegovića, a njih 36,8% prvog hrvatskog predsjednika Franju Tuđmana. Čak 18,9% srpskih ispitanika smatra kako su sva ratna događanja, stradanja i genocid u BiH posljedica spleta okolnosti. Slobodana Miloševića odgovornim smatra tek 16,1% ispitanika.

Zanimljivo je te rezultate usporediti s istraživanjem međusobne percepcije u pogledu odgovornosti za rat na području bivše Jugoslavije iz 2007. godine koje je sprovedeno u Srbiji. Naime, uzimajući u obzir sve specifičnosti obiju skupina, gotovo da nema velikih odstupanja u razmišljanjima Srba, građana Bosne i Hercegovine i Srba iz

Srbije. Prema tom istraživanju (Skoko, 2010: 145) 50% ispitanika u Srbiji okrivilo je sve tadašnje političare, 36% međunarodnu zajednicu, 21% Franju Tuđmana a tek 18% Slobodana Miloševića. Eventualne razlike se odnose na izraženije neprijateljstvo Srba u Srbiji prema Hrvatskoj, dok je među Srbima u BiH to neprijateljstvo podijeljeno – prema Bošnjacima i prema Hrvatima.

Za Bošnjake je za ratna zbivanja u BiH nedvojbeno najodgovorniji Slobodan Milošević (49,9%) te Srbi (43%). Tek su na trećem mjestu po odgovornosti svi političari podjednako (31,9%) a onda Franjo Tuđman (26,1%). U odgovornost međunarodne zajednice, za razliku od sugrađana srpske nacionalnosti vjeruje tek 14,7% Bošnjaka, a u odgovornost svog lidera Alije Izetbegovića tek 5,7% ispitanika.

Stajališta hrvatskih ispitanika nalaze se negdje “između” ova dva oprečna stava bošnjačkih i srpskih ispitanika. Bosanskohercegovački Hrvati u najvećem procentu (57,7%) vjeruju u odgovornost svih tadašnjih političara u Jugoslaviji. Zatim najodgovornijim smatraju Srbe (29,8%), splet okolnosti (28,5%) i Slobodana Miloševića (22,5%). U odgovornost međunarodne zajednice vjeruje tek 10,8% ispitanika a u odgovornost Franje Tuđmana tek 6,6%. Usporedimo li te rezultate sa sličnim istraživanjem sprovedenim u Hrvatskoj (Skoko, 2010: 147) uočit ćemo značajnu razliku. Naime, građani Republike Hrvatske odgovornost za ratove u Hrvatskoj i BiH uglavnom pripisuju Srbima (53%) i Slobodanu Miloševiću (28,6%). Tadašnje političare u Jugoslaviji kao najveće krivce naveo je tek 9,7% hrvatskih građana, a u slučajnost (splet okolnosti) i odgovornost međunarodne zajednice u Hrvatskoj gotovo nitko ne vjeruje, za razliku od njihovih sunarodnjaka u BiH. Zanimljivo je da ispitanici u Hrvatskoj – prema ovom istraživanju – imaju najslabija stajališta sa ispitanicima u Sloveniji (gdje 31% ispitanika odgovornost pripisuje Srbima kao narodu a 28% Slobodanu Miloševiću, dok su ostale kategorije zanemarive). Bilo bi zanimljivo dodatno istražiti otkud tako značajne razlike u mišljenjima Hrvata s jedne i s druge strane granice.

U svakom slučaju, u Bosni i Hercegovini uglavnom ne postoji slaganje oko odgovornosti za rat, a svi narodi krivca uglavnom vide

u onim drugima i očekuju ispriku. Najveći stupanj slaganja ipak postoji oko odgovornosti tadašnjih političara u Jugoslaviji i Slobodana Miloševića.

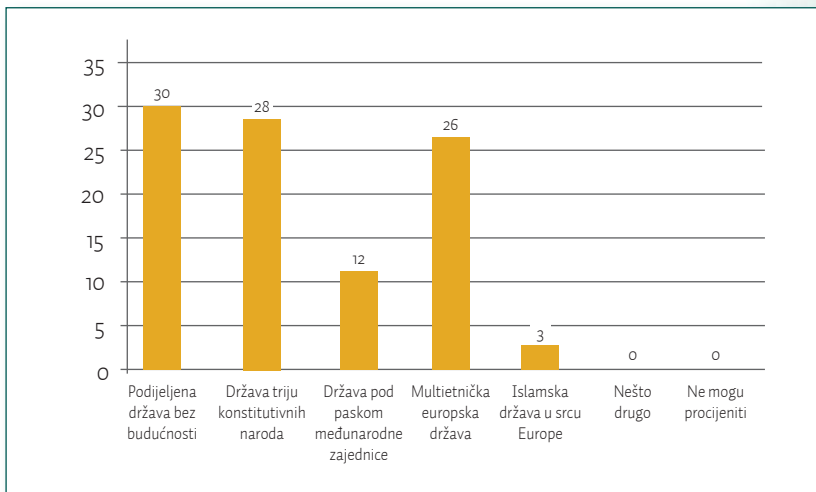
4.6. Imidž Bosne i Hercegovine iz perspektive njezinih naroda

Nakon što smo istražili kako se međusobno percipiraju tri naroda, pokušali smo istražiti kako Bosnu i Hercegovinu doživljavaju kao zajedničku državu. Ispitanicima su ponuđeni različiti opisi te države, koji su se proteklih godina najčešće pojavljivali u bosansko-hercegovačkim medijima i medijima njihovih susjeda (*multietnička europska država, država triju konstitutivnih naroda, podijeljena država bez budućnosti, islamska država u srcu Europe, država pod paskom međunarodne zajednice*). Jasno, teško je bilo očekivati konsenzus, ali ipak najveće slaganje ispitanici triju naroda su postigli kod opisa kako je Bosna i Hercegovina “podijeljena država bez budućnosti” te “država triju konstitutivnih naroda”. Za oba opisa se odlučilo po 29% od ukupnog broja ispitanika. Dok jedan opis predstavlja svojevrsnu ustavnu odrednicu, drugi predstavlja aktualnu realnost i pokazuje nezadovoljstvo sva tri naroda trenutačnim stanjem u državi te njezinim ustrojem, kao i njihovu skeptičnost prema opstanku takve “tvorevine”. Zanimljivo je kako Bosnu i Hercegovinu kao državu triju konstitutivnih naroda više doživljavaju stanovnici ruralnih, nego urbanih područja. Kako je BiH podijeljena država bez budućnosti najmanje vjeruju ispitanici bez škole, u odnosu na prosjek. S druge strane, ispitanici bez škole u najvećoj mjeri vjeruju kako je Bosna i Hercegovina multietnička europska država. Kako je Bosna i Hercegovina država koja živi “na aparatima” međunarodne zajednice najviše misle ispitanici u dobi između 30 i 40 godina, te obrazovaniji ispitanici.

Ako pogledamo percepciju Bosne i Hercegovine iz pojedinačne perspektive svakoga od tri naroda, možemo uočiti značajne razlike. Primjerice, iako postoji najveće slaganje sva tri naroda oko činjenice

da je BiH podijeljena država bez budućnosti, za razliku od Bošnjaka (30%) i Hrvata (37%), najmanje Srba ju tako doživljava (25%) očito vjerujući kako snažna autonomija Republike Srpske ne doprinosi podijeli zajedničke države.

Grafički prikaz 19 – Imidž Bosne i Hercegovina (cjelokupna populacija) %

Ukratko, za Bošnjake je BiH: podijeljena, multietnička europska država, triju konstitutivnih naroda. Za Hrvate je BiH: podijeljena država, triju konstitutivnih naroda, pod paskom međunarodne zajednice. A za Srbe je BiH: država triju konstitutivnih naroda, pod paskom međunarodne zajednice.

Bosnu i Hercegovinu kao islamsku državu u srcu Europe doživljava relativno mali broj ispitanika. Međutim, među onima koji su se odlučili za taj opis prednjače Hrvati (12%). Kako je Bosna i Hercegovina država pod paskom međunarodne zajednice najviše misle Srbi (29%) i Hrvati (23%), a najmanje Bošnjaci (12%). Kako je BiH multietnička europska država vjeruje 26% Bošnjaka te tek 7% Hrvata i 4% Srba. Kako je BiH država triju konstitutivnih naroda najviše vjeruju Srbi (34%), a najmanje Hrvati (18%). U to vjeruje i 28% Bošnjaka. Razlike su jasne – Srbi su uvjereni da trenutačno ustrojstvo

države omogućava konstitutivnost svima, Bošnjaci se time ne slažu jer je Republika Srpska etnički gotovo čista a povratak prognanika je prespor, dok Hrvati nisu zadovoljni svojom konstitutivnošću ni u Republici Srpskoj, ni u Federaciji BiH. Kako je Bosna i Hercegovina podijeljena država bez budućnosti smatra više od 25% ispitanika u svakom narodu, a najviše Hrvata (37%) i Bošnjaka (30%) te najmanje Srba (25%). Iako bi se na prvi pogled moglo učiniti kako srpski ispitanici vjeruju u budućnost Bosne i Hercegovine, u tim odgovorima prije možemo pročitati zadovoljstvo postojećim stanjem.

Tablica 11 – Imidž Bosne i Hercegovine (podjela prema etničkoj pripadnosti) %

%	Bošnjaci	Hrvati	Srbi
Podijeljena država bez budućnosti	30	37	25
Država triju konstitutivnih naroda	28	18	34
Država pod paskom međunarodne zajednice	12	23	29
Multietnička europska država	26	7	4
Islamska država u srcu Europe	3	12	2
Nešto drugo	0	0	7
Ne mogu procijeniti	0	2	1

4.7. Percepcija međusobnih odnosa triju naroda u Bosni i Hercegovini

Jedno od pitanja u istraživanju odnosilo se na percepciju međusobnih odnosa između naroda. Čini se da su ispitanici uglavnom bili realni u svojim procjenama. Kao najpozitivniji, percipirani su odnosi između Bošnjaka i Hrvata, te između Hrvata i Srba. Najlošijima se percipiraju odnosi između Bošnjaka i Srba, što odgovara i ranijim rezultatima vezanim uz stereotipe i očekivanja.

Tablica 12 – Percepcija međusobnih odnosa triju naroda (ukupna populacija)

Cjelokupna populacija	Kojom biste ocjenom, od 1 do 5 kao u školi, ocijenili trenutne odnose Hrvata, Bošnjaka i Srba?
	Srednja ocjena
Hrvati-Bošnjaci	2,4
Srbi-Hrvati	2,2
Bošnjaci-Srbi	2,0

Analiziramo li odgovore ispitanika prema njihovoj nacionalnosti, dolazimo do zanimljivih pokazatelja. Primjerice, Hrvati su, pojedinačno gledajući, skloni sve odnose u BiH promatrati pozitivnije od druga dva naroda. Svaki drugi Hrvat vidi odnose Srba i Hrvata dobrima, dok tako misli tek jedna trećina Srba. Jedna trećina Srba te odnose smatra nedovoljno dobrima. Svaki četvrti Bošnjak vidi ove odnose nedovoljno dobrima.

Gotovo svaki drugi Hrvat vidi odnose Bošnjaka i Srba dobrima. Odnose Hrvata i Bošnjaka nedovoljno dobrima smatra svaki četvrti Srbin, svaki peti Bošnjak i svaki deseti Hrvat. Gotovo podjednako, svaki četvrti Bošnjak i Srbin smatra međusobne odnose ova dva naroda dobrima. Međutim, čak 39% Bošnjaka i 44% Srba ove odnose smatra nedovoljno dobrima.

Tablica 13 – Percepcija međusobnih odnosa tri naroda (hrvatski ispitanici)

Odgovori HRVATSKIH ispitanika	Kojom biste ocjenom, od 1 do 5 kao u školi, ocijenili trenutne odnose Hrvata, Bošnjaka i Srba?
	Srednja ocjena
Hrvati-Bošnjaci	2,7
Srbi-Hrvati	2,5
Bošnjaci-Srbi	2,2

Hrvatski ispitanici smatraju da Hrvati imaju bolje odnose s Bošnjacima nego sa Srbima ali iznadprosječno rangiraju i odnose sa Srbima te bošnjačko-srpske odnose. Ispitanici srpske nacionalnosti u prosjeku su dali najmanje ocjene svim odnosima u BiH. Ipak nešto više su ocijenili odnose Hrvata i Bošnjaka, nego odnose Srba i Hrvata. Svoje odnose sa Bošnjacima vide negativnije nego Bošnjaci. Bošnjaci, također, slično vrjednuju odnose – najviše rangiraju svoje odnose sa Hrvatima, a najniže sa Srbima.

Iz ovih pokazatelja nameću se tri relevantna zaključka: građani BiH su svjesni kako se odnosi među narodima nalaze na jedva zadovoljavajućoj razini, najlošiji su odnosi Srba i Bošnjaka a Hrvati su izgleda najpoželjniji partner.

Tablica 14 – Percepcija međusobnih odnosa tri naroda (srpski ispitanici)

Odgovori SRPSKIH ispitanika	Kojom biste ocjenom, od 1 do 5 kao u školi, ocijenili trenutne odnose Hrvata, Bošnjaka i Srba?
	Srednja ocjena
Hrvati-Bošnjaci	2,3
Srbi-Hrvati	2,2
Bošnjaci-Srbi	1,9

Tablica 15 – Percepcija međusobnih odnosa tri naroda (bošnjački ispitanici)

Odgovori BOŠNJAČKIH ispitanika	Kojom biste ocjenom, od 1 do 5 kao u školi, ocijenili trenutne odnose Hrvata, Bošnjaka i Srba?
	Srednja ocjena
Hrvati-Bošnjaci	2,4
Srbi-Hrvati	2,2
Bošnjaci-Srbi	2,0

4.8. Kako poboljšati situaciju u Bosni i Hercegovini?

Kako BiH učiniti državom u kojoj će sva tri naroda konačno biti sretna? Na to je pitanje uistinu teško odgovoriti. Zato smo pokušali otkriti što misle građani Bosne i Hercegovine, što bi trebalo promijeniti ili učiniti a da bi popravilo narušene međunaracionalne odnose u toj državi.

Najveći broj ispitanika svih triju naroda smatra kako se međusobni odnosi mogu poboljšati angažiranjem boljih političara iz reda sva tri naroda (to predlaže 49% Bošnjaka, 40% Hrvata i 40% Srba). Nešto manji konsenzus vlada oko prijedloga da bi kvalitetniji i pravedniji zakoni doprinijeli jačanju međusobnih odnosa (to smatra 20% Srba, 19% Hrvata te 14% Bošnjaka).

Oko ostalih prijedloga među narodima uglavnom nema konsenzusa.

Tablica 12 – Odnose triju naroda u BiH popravili bi... (podjela prema etničkoj pripadnosti) %

%	Bošnjaci	Hrvati	Srbi
Nastojanja i zalaganja običnih ljudi	12	4	12
Kvalitetnije i pravednije zakonodavstvo	14	19	20
Bolji političari na svim stranama	49	40	40
Ukidanje entiteta i jačanje države	49	7	3
Stvaranje hrvatskog, bošnjačkog i srpskog entiteta	0	39	28
Ulazak BiH u Europsku uniju	20	10	23
Nešto drugo	0	0	5
Ne znam	0	3	1

Bošnjaci vide bolju budućnost u ukidanju entiteta i jačanju države. To smatra čak 49% bošnjačkih ispitanika. S druge strane, s time se Hrvati i Srbi uopće ne slažu. Naime, tek 7% Hrvata i 3% Srba vje-

ruje da bi to poboljšalo međusobne odnose. Zapravo, Hrvati (39%) i Srbi (28%) vide bolju budućnost u ustroju države kroz tri entiteta (srpskog, bošnjačkog i hrvatskog). S druge strane, s time se ne slaže gotovo nijedan bošnjački ispitanik. I upravo se na ovom pitanju vidi se najveće neslaganje oko budućeg uređenja države – s jedne strane može iščitati bošnjački unitarizam, a s druge hrvatsko-srpski “savez” u borbi za tri entiteta, odnosno srpski interes da se očuva Republika Srpska, a hrvatski da se izbori za svoj entitet.

Oko 20% Srba i Bošnjaka smatra kako će se stvari promijeniti nabolje kad BiH uđe u EU, dok u to vjeruje tek 10% Hrvata. No, zapravo se nameće pitanje – želi li Europska unija ovakvu Bosnu i Hercegovinu? Kako će građani svojim zalaganjima i nastojanjima u svakodnevnom životu doprinijeti nadilaženju međusobnih podjela vjeruje po 12% srpskih i bošnjačkih ispitanika te tek 4% hrvatskih. Ti su rezultati na tragu nekih komenatra, koji su se proteklih godina mogli naći u bosanskohercegovačkim medijima, a koji tvrde kako je tijekom i nakon rata, upravo međunarodna zajednica doprinijela novim podjelama i sukobima u Bosni i Hercegovini nelogičnim i nepravednim političkim rješenjima, te da bi tri naroda (bez tutorstva međunarodnih predstavnika) tijekom proteklih 15 godina, koliko je prošlo od potpisivanja Dejtonskog sporazuma, već nekako sami pronašli i dogovorili bolje rješenje.

5. ZAKLJUČAK

Rezimirajući istraživanja međusobne percepcije triju naroda u BiH te njihove poglede na sadašnjost i budućnost ove države, možemo zaključiti kako uglavnom ne postoji konsenzus o prošlosti, a ni o budućnosti ove države. No, ipak postoje neki elementi na kojima je moguće dugoročno graditi suživot, kao što je jačanje otvorenosti za suradnju s drugima, te prepoznavanje pozitivnih značajki kod drugih etničkih skupina.

Zanimljivo je da, unatoč stoljetnom životu jednih s drugima i jednih pokraj drugih, Bošnjaci, Hrvati i Srbi međusobno se slabo poznaju i njihove međusobne percepcije se temelje na velikom broju stereotipa. Istina je da je rat u značajnoj mjeri doprinio međusobnoj slici koju smo vidjeli, i da jedni druge još uvijek dobrim dijelom promatraju kroz tu ratnu prizmu. Međutim, neki stereotipi su prisutni i stoljećima. Mediji koje su početkom devedesetih godina 20. stoljeća uvelike doprinosili ocrnjivanju onih drugih, danas nemaju tako velik utjecaj u kreiranju slike o drugima, jer ih obično ignoriraju, fokusirajući se uglavnom na svoje probleme i potrebe. A činjenica je da svaki narod prati uglavnom “svoje medije” (bilo unutar zemlje, bilo one preko granice, koje smatraju svojim) i tako se relativno malo zanimaju što se događa u drugom entitetu ili kod druga dva naroda. Stoga će biti nužno poraditi na povećanju broja informacija jednih o drugima, čime će se neutralizirati mnogobrojni stereotipi. U tom kontekstu, značajnu ulogu igraju i osobna iskustva, odnosno putovanja, koja su najbolji način razbijanja stereotipa i predrasuda te upoznavanja drugih u pravom svjetlu. No nažalost, izvan poslovne sfere i velikih gradova, relativno je malo putovanja unutar Bosne i Hercegovine sa ciljem upoznavanja života drugih i drugačijih. U takvim okolnostima, tamošnji političari relativno lako mogu manipulirati svojim narodima.

Jedna od glavnih otežavajućih okolnosti na putu međusobne pomirbe i izgradnje zajedničke države koja bi bila svima prihvatljiva, jest nepostojanje zajedničkog cilja. Uglavnom, svaki narod ima svoje nacionalne, odnosno partikularne ciljeve i svoje viđenje budućno-

sti. Eventualni ulazak BiH u Europsku uniju očito nije dovoljan pokretač promjena a ni dovoljno jak magnet koji bi natjerao pojedine narode da naprave ustupke prema drugima ili da se odreknu nekih svojih partikularnih interesa, nauštrb zajedničkih. S druge strane, ulazak BiH u Europsku uniju se čini jako dalekim i gotovo nerealnim, posebice nakon iskustva višegodišnjih nastojanja Republike Hrvatske da udovolji oštrim kriterijima Unije.

Stoga će biti nužno postići konsenzus barem oko temeljnog uređenja buduće Bosne i Hercegovine, kako bi svi narodi imali motiva doprinosti njezinu održanju i boljitku. Zajednički cilj može biti i gospodarske prirode, poput jačanja životnog standarda i boljeg života svih bosanskohercegovačkih građana. No, taj segment života je u ovakvim okolnostima teško izolirati od politike i međusobnih interesa pojedinih naroda. U prilog tome govori i relativno slab uspjeh političkih stranaka koje su na tome gradile svoj izborni program.

Drugi veliki problem je nepostojanje konsenzusa oko rata i odgovornosti za počinjene zločine i on će se teško postići dok se god sva tri naroda podjednako smatraju žrtvama. A, upravo rat i ratne traume još su snažno prisutni u svim aspektima života u državi te opterećuju odnose među narodima. Ni petnaest godina nakon prestanka sukoba nema službenog i jedinstvenog stajališta o ratu u BiH, a time ni istine o zbivanjima na ovim prostorima, što otvara mogućnosti vlastitih interpretacija i vlastitih istina. Posebno je problematično držanje lidera srpskog naroda, koji godinama nakon završetka rata ne žele preuzeti nikakvu odgovornost za zlodjela koja su se dogodila, niti izraziti žaljenje za zločine za koje su odgovorni njihovi prethodnici, iako bošnjački i hrvatski narod to, s pravom, očekuju. Sukladno tome, pripadnici srpskog naroda se, također, ne osjećaju gotovo nimalo suodgovornim za ono što se događalo devedesetih godina 20. stoljeća, dok ih druga dva naroda doslovce optužuju. Pravo je pitanje – je li petnaestak godina nakon sukoba do njih uopće doprla prava istina o svima aspektima zbivanja na prostorima BiH, jesu li mogli prihvatiti tu istinu i razviti svijest o tome ili njihov pogled na rat i dalje formiraju pristrani političari i mediji? U tom slučaju teško je očekivati osjećaj kolektivne krivnje, pa i isprike.

U hrvatsko-bošnjačkim odnosima i zacjeljivanju otvorenih ratnih rana svojevrsni iskorak je učinjen 2010. godine. Hrvatski predsjednik Ivo Josipović inicirao je hrvatsko-bošnjačke posjete mjestima stradanja i Hrvata i Bošnjaka u BiH te zajedničku molitvu, koju su predvodili katolički poglavar, sarajevski nadbiskup kardinal Vinko Puljić i prvi čovjek islamske zajednice u BiH, reis-ul-ulema Mustafa ef. Cerić. Prije toga se u Sarajevu ispričao za odgovornost Hrvata u proteklom ratu. Nedugo zatim posjetio je i Republiku Srbiju sa sličnom misijom.

Dokle god se ne postigne konsenzus oko rata, koji još izaziva i uzrokuje mnogobrojne sukobe i neslaganja, teško će se povući crta prema prošlosti i okrenuti ka budućnosti. Umjetna država podijeljena na dva entiteta s tri naroda, bez pobjednika i bez poraženih, bez jasnih žrtava i kažnjenih krvnika očito ne može svojim građanima osigurati pravedni mir, koji je nužan preduvjet suradnje i normalnog (su)života.

Treći problem koji se nameće jest neriješeno nacionalno pitanje – koje se svakodnevno zrcali u dnevnoj politici – od izbora predstavnika različitih naroda u državne institucije do borbe za medije na vlastitom jeziku. Iako je to pitanje snažno prisutno u svim istraživanjima, postoji trend umanjivanja njegove važnosti, ili potpunog nerazumijevanja od strane onih koji u ime međunarodne zajednice odlučuju o sudbini ove države.

Četvrti problem je nepostojanje povjerenja među narodima. Svi su uvjereni da oni drugi zlorabe državne i entitetske institucije, da su isključivi prema drugima dva naroda te da im, zapravo, uopće nije stalo do Bosne i Hercegovine kao zajedničke države. S time je povezano nepostojanje političke volje i potpuno odsustvo empatije većine političkih lidera za potrebe pripadnika drugih naroda. Uglavnom, svatko zadovoljava svoje interese i svoje prohtjeve, u kojima najčešće isključuje druge ili ih uključuje tek onda kad drugačije nije moguće. U tom smislu, veća odgovornost leži na Bošnjacima i Srbima, kao politički relevantnijim etničkim skupinama, koje bi trebale pokazati više odgovornosti i dobre volje u međusobnim odnosima ali i u odnosima prema Hrvatima, kao najmanjem konstitutivnom

narodu. Kako netko reče, stvari će krenuti nabolje kada se, primjerice, Srbi ili Bošnjaci odreknu neke funkcije koja po dogovorenim pravilima pripada njima “radi mira u kući”, a ne kada budu uzimali čak i ono što po političkoj logici i dogovorenim pravilima pripada drugima. U tom kontekstu kao primjer moguće je navesti izbor Željka Komšića bošnjačkim glasovima za člana predsjedništva BiH iz reda hrvatskoga naroda. Iako ima legalitet, njegov legitimitet u hrvatskom narodu je upitan, što doprinosi daljnjem nepovjerenju hrvatskog naroda prema zajedničkim institucijama.

Kao najučinkovitije rješenje navedenih problema, nameće se odgovor iz ankete, a to su bolji i odgovorniji političari na svim stranama.

6. LITERATURA

1. Allport, W. Gordon (1958.): *The Nature of Prejudice*, A Doubleday Anchor Book, New York
2. Boorstin, Daniel J. (2000.): *The Image*, Vintage Books, New York
3. Cutlip, M. Scott; Center, H. Allen; Broom, M. Glen (2006.): *Odnosi s javnošću*, MATE, Zagreb
4. Ducklitt, J. (1994.): *The Social Psychology of Prejudice*, Westport, London
5. Huntington, P. Samuel (2007.): *Tko smo mi? – Izazovi identitetu SAD-a*, Izvori, Zagreb
6. Jaffe, D. Eugene; Nebenzahl, D. Israel (2006.): *Nation Image & Competitive Advantage*, Copenhagen Business School Press
7. Kelman, Herbert C. (1965.): *International Behavior*, Holt, Rinehart, Winston, New York
8. Kotler, Philip (1997.): *Marketing Management: Analysis, Planing, Implementation and Control*, 9th ed., Prentice Hall International, New York
9. Kotler, Philip and Gertner, David (2005.): *Country as brand, product and beyond: a place marketing and brand management perspectice*, in: Morgan, Nigel; Pritchard Annette; Pride, Rogers (ed.): *Destination Branding: Creating the Unique Destination Proposition*, Elsevier Butterworth-Heinemann, Oxford, 40-57
10. Kunczik, Michael (1997.): *Images Nations and International Public Relations*, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, Mahwah, New Jersey
11. Lippmann, Walter (1922.): *Public Opinion*, The Free Press, New York
12. MacDonald, David (2010.): *Suživot ili međusobna mržnja*, u: *Suočavanje s jugoslavenskim kontroverzama*, Biblioteka Memorija, Sarajevo
13. Markefka, Manfred (1982.): *Vorurteile – Minderheiten – Diskriminierung*, Neuwied
14. Marković, Predrag (2001.): *Transfer etničkih stereotipa – Balkan je negde drugde*, u: Fleck, Hans-Georg i Graovac, Igor (ur.): *Dijalog povjesničara – istoričara 4*, Zaklada Friedrich Naumann, Zagreb, 195-211
15. Papadopoulos, Nicolas (1993.): *What Product and Country Image Are and Are Not*, in: *Product-Country Images: Impact and Role in Interantional Marketing* (N. Papadopoulos and Luise A. Heslop, eds.), International Business Press, New York, London, Norwood, 3-38

16. Petrović, Nebojša (2005.): *Psihološke osnove pomirenja između Srba, Hrvata i Bošnjaka*, Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Beograd
17. Puhalo, Srđan (2009.): *Etnička distanca i (auto)stereotipi građana Bosne i Hercegovine*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo
18. Puhalo, Srđan (2003.): *Etnička distanca građana Republike Srpske i Federacije BiH prema narodima bivše SFRJ*, Friedrich Ebert Stiftung, Banja Luka
19. Skoko, Božo (2010.): *Hrvatska i susjedi – Kako Hrvatsku doživljavaju u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Makedoniji, Sloveniji i Srbiji*, AGM, Zagreb
20. Skoko, Božo (2004.): *Hrvatska – identitet, image i promocija*, Školska knjiga, Zagreb
21. Supek, Rudi (1992.): *Društvene predrasude i nacionalizam*, Globus nakladni zavod, Zagreb
22. Šakaja, Lidija (2001.): *Stereotipi mladih Zagrepčana o Balkanu – Prilog proučavanju imaginativne geografije*, Revija za sociologiju, 1-2
23. Šiber, Ivan (2007.): *Političko ponašanje*, Politička kultura, Zagreb
24. Šiber, Ivan (1998.): *Osnove političke psihologije*, Politička kultura, Zagreb
25. Šiber, Ivan (1988.): *Psihologijski aspekti međunacionalnih odnosa*, Kulturni radnik, Zagreb
26. Šiber, Ivan (2003.): *Politički marketing*, Politička kultura, Zagreb

**FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG**